

UDK: 800.87:808.62
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6/1988

Mijo Lončarić

Zavod za jezik IFF, Zagreb

RANI RAZVITAK KAJKAVŠTINE

U raspravi se obrađuje geneza kajkavskoga narječja, počevši od praslavenskoga stanja. Razvitak se izvodi na temelju najvažnijih izoglosa u tri bitna razdoblja (1. do X. st., 2. X—XV, 3. od XV—). Daje se relativna kronologija i određuje vrijeme nastanka određenih jezičnih karakteristika, koje određuju kajkavsko narječje u odnosu na zapadni južnoslavenski prajezik i u odnosu na ishodišni sustav hrvatskoga ili srpskoga, odnosno ostale njegove dijelove, i slovenski jezik.

Pokazuje se da se kajkavština kao posebna jedinica formira oko X. stoljeća, u isto vrijeme ili blizu njega kada se i slovenski jezik odvaja od ostaloga dijela zapadnoga južnoslavenskoga prajezika.

Prikazani su i osnovni kriteriji podjele kajkavskoga narječja na dijalekte i pod-dijalekte.

0. Jedno od pitanja slavistike, upravo onoga njezina dijela koji se bavi južnom skupinom slavenskih jezika, koje ju je zaokupljalo od njezinih početaka, bilo je pitanje (hrvatske) kajkavštine. Slično je bilo s kašupštinom, srednjoslovačkim narječjem i rusinskim jezikom u zapadnoj skupini. S obzirom na kajkavsko narječje, problem se uglavnom svodio na to je li ono u početku svojeg razvitka bilo dio slovenskoga ili hrvatsko-srpskoga jezika. Kao što sam pokazao u prikazu dosadašnjega proučavanja (1985)¹, do u današnje vrijeme raspravljalo se o tom, i s vrijednosnoga (kulturološkoga) i više s lingvističkoga gledišta — genetski i tipološki. Između ranijih mišljenja posebno su se isticala dva. Prvo, najpoznatijeg slovenskog dijalektologa Frana Ramovša, da je kajkavsko narječje u svojem ranom razvitku dio slovenskoga jezika, koje se kasnije od njega odvojilo i danas je dio hrvatsko-srpskoga dijasistema. Drugo je, nazvano i »Belićeva teorija«, zapravo mišljenje ukrajinskog slavista Lukjanenka, pisca prve monografije o kajkavštini, koje je Belić preuzeo. Svodi se na to da kajkavština nikada nije bila jedinstvena, već da ima slovensku, čakavsku i štokavsku osnovu. Implicitno je takva mišljenja pobio Stjepan Ivšić (1936), a zatim su se, direktno ili indirektno, osvrtni na to pitanje Ivić, Popović, Brozović, Hamm, Junković, Rigler, Moguš i drugi. Pregled i razvitak rasprava o tom pitanju iznio sam u spomenutom radu. Ovdje ću iznijeti svoje mišljenje o najranijem razvitku kajkavštine, upravo o njezinu formiranju kao posebnoga idioma, ranga narječja (skupine dijalekata)², a pri razmatranju pojedinih točaka osvrćem

¹ Pri spominjanju literature navodi se u tekstu samo autor i godina izdanja te eventualno strana. Potpuni naslov rada može se naći u popisu literature. V. kratice na str. 95.

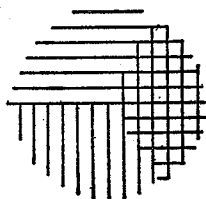
² O klasifikaciji jezičnih entiteta u južnoslavenskim jezicima v. Ivić 1958, Brozović 1960, 1970, Lončarić 1977.

se na neka mišljenja. Moje gledište, kako će se vidjeti, poklapa se dijelom s nekima od njih.

Najprije ću pojedinačno razmotriti izoglose koje su utjecale, odnosno koje su mogle utjecati na razvoj južnoslavenskog jezičnog kontinuuma na području kajkavskog narječja i oko njega. Zatim ću prikazati njegovo grananje, cijepanje na idiome, teritorijalne jezične jedinice različitih rangova, kao rezultat nastanka tih izoglosa, rezultat jezičnog razvoja u vremenu i prostoru. Polaziti ću od južnoslavenskoga prajezika (prajužnoslavenskoga jezika), južnoga ogranka praslavenskoga jezika, čije se postojanje kao jezične jedinice može s pravom pretpostavljati i na Balkanu, o čemu je također bilo različitih mišljenja. Neću ulaziti u pitanje je li bilo Slavena na Balkanu prije VI. st., tj. prije velike seobe naroda i je li bilo doseobe Slavena sa sjevera na jug, iza Karpata ili samo iz Panonije, sa srednjeg Dunava. Još manje ću se osvrnati na seljenje Slavena s juga na sjever, jer ta pretpostavka još uvijek nije dobila čvršće obrise ni podršku drugih znanosti (povijesti, arheologije). Međutim, prisutnost Slavena sjeverno od Save i Dunava i prije toga doba vrlo je vjerojatna, bez ozbira na to je li već prije bilo kakva seljenja sa sjevera ili s juga.³

1.1. Polazeći od toga da je zajednica južnoslavenskih jezika (J) na Balkanu postojala, početi ćemo s izoglosama koje su relevantne za tu jedinicu kao cjelinu. Rana je izoglosa različit razvitak prasl. *t' i *d', koji su u bugarskom jeziku dali skup št i žd, drukčije nego na južnoslavenskom zapadu (JZ) (č, jednačenje — vjerojatno sekundarno — s č i ž, š, j) i drukčije nego u svim drugim slavenskim jezicima (č, c; z, ž, š). Vremenski je teško datirati nastanak te izoglose, ali se ona svakako u potpunosti razvila na Balkanu. Toj su se izoglosi kasnije pridružile druge,

³ S tim u vezi, osvrnuo bih se na metodološko pitanje cijepanja praslavenskoga jezika u prvim stoljećima ovoga tisućljeća. Naime, pretpostavlja se najprije njegovo cijepanje na konzervativnu sjeverozapadnu skupinu (kasnije se iz nje razvila zapadnoslavenska skupina jezika) i progresivnu jugoistočnu skupinu (s kasnijom južnom i istočnom slavenskom skupinom). Slijedi zatim cijepanje praslavenskoga na sjever (koji sada obuhvaća onaj dio praslavenskog jezika iz kojega su se razvile zapadna i istočna skupina slavenskih jezika) i na jug (iz kojega se razvila južnoslavenska skupina jezika). Takva su cijepanja vjerojatna kao razvojni procesi, jezične promjene u praslavenskom jeziku. Međutim, pretpostavljalo se da su oni povezani, pa čak i uvjetovani, fizičkim pomicanjima, seobama nosilaca pojedinih osobina, tj. da su se najprije odvojili preci zapadnoslavenske skupine, a onda se preci Južnih Slavena odselili na jug i odvojili od Zapadnih i Istočnih, s kojima ponovo dolaze u bližu vezu. Iako je teoretski takav razvitak moguć, niti ima dokaza da je tako bilo, niti je teoretski tako moralo biti. Promjene koje su podijelile praslavenski jezik na tri dijela, odnosno dva puta na dva dijela, nisu se morale odvijati tako. Dvije skupine promjena — za koje se može reći da su jedne ranije, južne (J), a druge kasnije, sjeverne (S) — zahvaćaju kao jedine, jedne jug a druge zapad, a jedne i druge zahvaćaju istok, tj. onaj dio praslavenskog jezika iz kojeg se kasnije razvila istočnoslavenska skupina jezika. Njihovo različito prostiranje nije moralo biti uvjetovano seobama: kao što je redovan razvoj u jezičnom kontinuumu, svake su promjene imale svoje područje prostiranja i međusobno su se ukrštale. To bi se moglo prikazati ovako:

||| J — prve, ranije promjene

≡≡≡ S — druge, kasnije promjene

ali to je pitanje izvan interesa ove teme, osim upravo navedene izoglose (*št*, *žd* — *ć*, *š*, *j*), zbog njezine povezanosti s jednom drugom izoglosom na JZ. Naime, na južnosl. zapadu vrlo se rano javlja i izoglosa različitog razvitka prasl. skupova **st'* (i s njim izjednačenog skupa **sk'*), te skupa **zd'* (s kojim se izjednačio **zg'*). Na zapadu ostaje starija vrijednost *śc* (danas i *šć*) te *žš* (danas i *žš*), a na istoku je dobiveno *št*, *žd*, kao u bugarskom i za **t'*, **d'*, dolazi do jednačenja. Smatram, dakle, da treba povezano promatrati promjene **t'*, **d'* i kad su sami i kad su u skupovima **st'*, **zd'*. Proces je išao od istoka, gdje se najprije i konzonanti **t'*, **d'* izjednačuju sa skupinama **st'*, **zd'* u *št*, *žd*, zatim tu vrijednost imaju samo navedeni skupovi, a još dalje na zapad više niti oni.

Izoglosa *śc*, *žš* — *št*, *žd* tekla je približno (kasnije su migracije promijenile prvotno stanje) u smjeru jug—sjever, i to od mora Neretvom, skrećući nešto istočnije na Drinu, zatim od njezina ušća dalje prema sjeveru, na Dunav.

S tom izoglosom poklapa se uglavnom, osim na sjeveru, gdje je išla zapadnije, izoglosa različitog razvoja **d'*. Na istoku razvio se u *š* (danas i *š*), a na zapadu u *j*. I to će biti stara izoglosa, o čijoj se starosti također vodila diskusija, tj. je li starija od VI. st., od pretpostavljenog dolaska na Balkan, ili ne, ali se to obično nije povezivalo sa sudbinom glasa dalje na istoku. Najvjerojatnije je razvoj **t'* i **d'*, samih i u skupovima **st'* (i **sk'*) te **zd'* (i **zg'*) na južnoslavenskom prostoru povezan; njihove izoglose idu paralelno, u smjeru sjever—jug, a različiti rezultati zahvaćaju relativno velika područja. Ti procesi nisu se morali odvijati u posve isto vrijeme, ali su vremenski vjerojatno bili bliski. Ako se polazi od toga da su se Južni Slaveni doselili na Balkan sa sjevera, onda bi to značilo da su se te promjene izvršile, odnosno dovršile, na novom zemljištu, dakle iza VI. st., iako su mogle početi u centrima inovacije i ranije. U svakom slučaju, te su promjene završene do IX. st.⁴

S izoglosom *śc*, *žš* — *št*, *žd* po tijeku više se poklapala nešto mlađa izoglosa, i to izoglosa različite sudbine prasl. stražnjeg nazala *ϕ*. On na zapadu nakon denazalizacije u prvoj fazi zadržava vokalsku kvalitetu koju je imao prije denazalizacije, tj. to je bio vokal tipa *o*, (većinom *ϕ* te *ϕ* u sjevernim kajkavskim i slovenskim panonskim govorima), a na istoku se njegova kontinuanta odmah izjednačuje s etimološkim *u*. Kasnije se *ϕ* i na zapadu dijelom izjednačuje s *u*.

1.2. Najstarije su zapravo izoglose u južnoslavenskom, kao uopće i u praslavenskom jeziku, neke razlike u leksiku, starije od VI. st., tj. starije od seobe naroda. Međutim, neke izolekse sigurno su i mlađe. Po zakonima jezičnoga kontinuuma, djelomično sličnih i djelomično različitih sustava (što je zapravo strukturalističko viđenje *Wellentheorie*), susjedni i bliži govori međusobno su sličniji, a udaljeniji su različitiji. Tako se bliži govori više i podudaraju u leksiku. Međutim, kako je leksik otvoren sustav, i isto tako difuzan, teško je na temelju njega povući

⁴ Popović se, nakon navođenja mišljenja i razloga za raniji i kasniji prijelaz **d'* → *j*, odlučuje za veću starinu. Zanimljivo je da se nije mogao odlučiti za apsolutnu kronologiju izoglosa *št*, *žd* za **t'* **d'*. Bez obzira na to je li prijelaz *st'*, *zd'* → *št*, *žd* mlađi ili stariji, ne stoji njegovi dokazi, odnosno oni bi se mogli prije uzeti u prilog suprotna mišljenja. On piše: »Wäre die Entwicklung erst balkanisch, dann würde man übrigens nicht verstehen, warum die skr. šća- und ča-Sprecher denselben Übergang nicht kennen, obwohl sie eben auf dem Balkan in die gemeinsame Entwicklung mit dem Štokavischen einbezogen wurden (...), während die Bulgaren, die in der neuen Heimat keine politische Einheit mit den Serben bildeten, diesen Lautwandel gut kennen« (1960, 24). Naime, određeni proces, promjena, odvija se u jezičnom kontinuumu do neke točke i nije potrebno da su područja s različitim razvojem fizički, geografski ili politički odvojena.

čvršće granice. Zapravo one rijetko i postoje, u skladu s načelom da svaka riječ ima svoju posebnu sudbinu i posebno polje prostiranja. Kada pak i postoje, mogu se povući na temelju statističke analize, čestotnih razlika u leksiku. Za naše govore takvih predradnji nema, pa se moramo zadovoljiti utvrđivanjem poklapanja pojedinih govora, jezika ili različitih područja u pojedinim leksemima ili skupinama leksema. Kao što se spomenulo, među bližim govorima tih će poklapanja biti više. Između triju govora, područja ili jezika, prvi i drugi mogu se poklapati u jednim, drugi i treći u drugim, te treći i prvi u trećim jedinicama.

Dosad je ukazano na takva poklapanja između pojedinih skupina slavenskih jezika, između jezika te između dijelova jednih jezika s dijelovima drugih jezika. Utvrđene su posebne sličnosti između južnoslavenskog i istočnoslavenskog leksika, između južnoslavenskog te češkog i slovačkog leksika, između hrvatsko-srpskog i bugarskog te hrvatsko-srpskog i slovenskog leksika.

S obzirom na kajkavštinu utvrđena su poklapanja, koja su se mogla i unaprijed očekivati, između jugozapadnih kajkavskih, sjeverozapadnih čakavskih i jugoistočnih slovenskih govora, ali bez izrazitijih izoglosa, razlika koje bi ukazivale na veću srodnost između nekih od njih (Neweklowsky 1987). Međutim, utvrđeno je također, ranije (R. Kolarić 1958) da se s obzirom na te tri jedinice mogu povući i izoglose, tj. slovenski susjedi na čakavskoj strani imaju više zajedničkog sa slovenskim jezikom nego slovenski susjedi kajkavci.

1.3. Jedna od vrlo ranih izoglosa, jest nastavak u I jed. *a*-osnova, tj. kontrakcija starijeg *oǰ* u *o²*. Popović je stavlja zajedno s nastavkom za 1. mn. prezenta (*-mo* ~ *-me*, *-mō*) kao rane dijalektne osobine u prasl., ali se te dvije stvari ne mogu povezivati. Nastavak *-o* u južnoslavenskoj skupini formiran je sigurno na Balkanu, bez obzira na to gdje je bila pradomovina Slavena. O tome da je to bilo provedeno do IX. st. nema sumnje. To dokazuje njezino prostiranje na zemljištu, gdje se širila od zapada na istok. Dok su nastavci za 1. mn. prezenta nepravilno raspoređeni, kao i leksik, i to *-mo* na zapadu, u sl. i hs., *-me* u češkom, bugarskom, makedonskom te dijelu kajkavštine, te *-mō* u ruskom, bjel. i poljskom, dotle je *-o* ograničeno na zapad, i to na kompaktno područje prije dolaska Mađara. Zahvaća češki i zapadno-slovački, slovenski te zapadni dio hrvatskih dijalekata, veći dio kajkavskoga i dio čakavskoga narječja. To može biti inovacija u Panoniji od VI. st. dalje, na što, kako ističe Trubačov (1982), dobro upozorava Milewski. Zato tu izoglosu treba staviti u nešto kasnije vrijeme, iza onih izoglosa koje cijepaju prasl. na sjeverozapad i jugoistok, tj. iza pojednostavljivanja skupova **td*, **dl* te palatalizacije velara u skupovima *kv*, *gv* itd⁵.

⁵ Belić je iznio mišljenje (1960, 63—64) da *oǰ* u našem jeziku nije dalo *-o*, polazeći od akcenta *žená*, i misli da »ne bismo očekivali ovakvu razliku među dijalektima«. Ivišić upozorava da je naglasak *ú* protumačio već Valjavec, tj. da *tō* postaje od **toǰō* (← *toǰo*) (Rad 132, 209). Ta je kontrakcija provedena prije denazalizacije, dakle *toǰo* → *to*, jer u kajkavskim govorima imamo različiti nastavak tj. *-u* i *-o*, već prema tome je li *o* dalo glas tipa *o* ili se izjednačilo s *u*, dakle prije X. st. Što se tiče razlike među dijalektima, kao argumenta, upravo je suprotno od onoga kako uzima Belić. Ako polazimo od ranije razlike *o* ~ *oǰ*, to bi upravo značilo veće razlike među dijalektima. Kasniji razvoj kontrakcije, koja se širi od zapada na istok, do određene točke na zemljištu, znači manju i objašnjivu razliku. O rasprostiranju te izoglose u ukupnim slavina, koje također govori za kasniji razvoj, već je bilo govora.

1.4. Ne može se mimoći još jedna inovacija u južnoslavenskoj skupini, iako nije jasno je li ona tvorila izoglosu. To je kraćenje prasl. starog akuta, o čemu se također raspravljalo s obzirom na kajkavsko (odnosno hrvatsko) i slovensko razgraničenje. Naime, neki su autori uzimali da se akut nije kratio u slovenskom jeziku, ali je danas pouzdano utvrđeno da se u većem dijelu slovenskoga jezika, i to na sjeveroistoku, kratio. Zbog kasnijeg općeg prozodijskog duljenja svih naglašenih nezadnjih slogova u slovenskom jeziku, zatamnjeno je ranije stanje. Stoga ni za područje gdje se sigurno akut kratio, to nije bilo niti jest uvijek jasno, a na dijelu slovenskoga područja južno od Celja, Jesenica, Trente i Tara, to se sa sigurnošću ne može utvrditi ni sada, tj. je li se pokratio ili ne. Kraćenje u sjevernom dijelu slovenskoga područja utvrđeno je posredno, pomoću različite kvalitete istih vokala, u slučajevima kada su bili stalno dugi i kada su se pokratali a kasnije ponovno produljili. To kraćenje, odnosno nekraćenje akuta bila bi važna izoglosa, a značila bi da dio slovenskoga jezika u tome ide zajedno s hrvatsko-srpskim dijasistemom. Zbog nemogućnosti da se sa sigurnošću utvrdi jedno ili drugo, ne možemo, s obzirom na prasl. akut, ništa zaključivati. Vrlo je vjerojatno nekraćenje u krajnjim slovenskim jugozapadnim govorima, koji čuvaju i neke druge starije osobine, odnosno imaju neke zapadnoslavenske crte.

1.5. Slijede četiri izoglose, od kojih se prve dvije po toku uglavnom poklapaju s izoglosom šćakavizma, a druge dvije teku svojim posebnim smjerom. Sa šćakavizmom čine snop izoglose prijelaza intervokalnoga -ž- u -r-, npr. *moreš* — *možeš*, *dorenem* — *doženem*, i prijelaza skupa **kt* (od *got* i *kt* u *ht* (i dalje u *j* ili *vlf*), npr. *lajko*, *mehki*, *novet*, *nofta*.

Djelomično se s izoglosom šćakavizma slaže, upravo samo na sjeveru, u Slavoniji, prijelaz palatalnoga **r*' ispred vokala u skup *rj*, npr. *orjem*, *zorja* — *orem*, *zora*.

1.6. Veoma je važna izoglosa na južnosl. zapadu različita vrijednost za *jat*, tj. njegovo uženje na najvećem dijelu toga područja, koje je zahvatilo i jugoistočni dio slovenskih govora, dok je na njegovu sjeverozapadu ostala šira vrijednost, kao i na još dva periferna dijela slavenskog područja, u bugarskom i poljskom jeziku⁶.

Uženje jata povezuje se s ranijom denazalizacijom prednjega nazala (*ɛ*), kojih se izoglose poklapaju jer jedna uzrokuje drugu. To su veoma važne promjene u strukturi jezika i kao takve izazivaju i druge nove promjene. Denazalizacijom dobivena su tri vokala *e*-tipa i dalji je razvitak išao u smjeru pomicanja fonetske vrijednosti i smanjenja njihova broja, i to međusobnim jednačenjem nekih od njih. Izoglose o kojima je dosad raspravljano razvile su se prije izoglosa koje južnoslavenski zapad cijepaju na dva jezika, slovenski i hrvatsko-srpski, dakle prije tzv.

⁶ Razvoj jata u slovenskom jeziku također dugo nije bio pravilno protumačen, uradio je to tek Rigler, dok je Ramovš uzimao upravo suprotan razvitak. Smjer izoglose odgovara ostalim starijim izoglosama, tj. sjeveroistok—jugozapad. Rigler piše: »Sedanje slovensko ozemlje, mislim da je razdelila izoglosa oženja jata, ki je imela za posledico tudi denazalizacijo proti dolgo ohranjeni nazalnosti (također na sjeverozapadu, gdje i danas nalazimo govore s tom osobinom, M. L.). To se je zgodilo najbrž že pred pojavi, ki so tipično slovenski in so do neke mere povezali približno sedanje slovensko ozemlje ter jih z današnjega stališča lahko ocenim kot pojave značilne za formiranje slovenščine. (... ..) Oženje jata veže velik del slovenščine na srbohrvaščino in na druge centralne slovanske jezike, le severozahodni del slovenščine je ohranilo širšo kvaliteto kot tudi še drugi dve obrobni slovanski področji (okolica poljščine in bolgarščine)«. (1963, 28). S tim u vezi treba napomenuti da je u novije vrijeme izneseno mišljenje da ni na sjeverozapadu slovenskoga područja nije čuvana šira kvaliteta jata (Vermeer 1982), ali se Riglerova pretpostavka čini vjerojatnijom.

tipičnih slovenskih pojava. Nije jasno je li se i iduća pojava, odstranjenje jednog od glasa *e*-tipa zbilja također prije tih procesa, zajedno s njima ili kasnije. U slovenskom jeziku to bi moglo biti povezano s općim duljenjem nezadnjih slogova, ali je vjerojatniji raniji razvoj. Za *hs*, pa tako i za hrvatsku kajkavštinu, značajno je jednačenje kontinuantne prednjega nazala s *e*. Zapravo, samo za kajkavštinu najvjerojatniji je prijelaz ϵ u *e* u trenutku denazalizacije, dok to drugdje nije bilo, odnosno nije moralo biti tako. Isto jednačenje kao u kajkavštini provedeno je i u slovenskim panonskim govorima, tj. prostiranje toga procesa širilo se s istoka. U govorima koji se nastavljaju na panonsko područje događaju se druga jednačenja ($\epsilon = e$ u štajerskim te $\epsilon = i$ u centralnim slovenskim govorima). Rigler, koji je prvi ukazao na ta jednačenja (1963), kasnije (1976) navodi da do jednačenja $e = \epsilon$ dolazi i u nekim drugim slovenskim skupinama, ali će to tamo biti kasnije pojedinačne autohtone pojave (Junković 1972). Rigler kaže da bi to isto tako mogla biti kasnija pojava i u slovenskim panonskim govorima. Međutim kako se slovensko panonsko područje nadovezuje na hrvatsko kajkavsko područje i proces je posve istovjetan na obje strane — nema razloga da se sumnja u to da je to isti proces iz istoga vremena. I sam Rigler zalaže se za to, kod drugih osobina, da se istovjetan proces na susjednim područjima uzima kao jedna te ista pojava, a ne kao dvije različite pojave koje nemaju uzajamne veze.

Za druge slovenske govore koji se nadovezuju na slovenske panonske govore i na hrvatske govore a imaju $e = \epsilon$ u isto vrijeme (južnoštajerski govori, belokrajinski govori) vrijedi isto što i za panonske govore i isto što vrijedi za područja sa suženim jatom: ti istočni govori u toj osobini idu zajedno s hrvatskim govorima, a ne s ostalim slovenskim govorima. To je i razumljivo jer su denazalizacija i uženje jata povezani, a jednačenje $e = \epsilon$ nadovezuje se na njih. Moglo bi se čak misliti da negdje denazalizacija uvjetuje uženje jata, tj. potrebno je načiniti mjesto za novi glas tipa *e*. Neutralizacija $e = \epsilon$ u nekim drugim slovenskim govorima, koji se teritorijalno ne nadovezuju na istočne slovenske govore s tim jednačenjem (obsoško-idrijski, beneški govori), bit će sigurno, raniji ili kasniji, autohtoni razvoj, najvjerojatnije rezultat više drugih neutralizacija.

1.7. Dvije izoglose čiju pojavu treba staviti približno oko toga vremena povezuju na neki način slovenski jezik i čakavštinu, a njima se, s obzirom na tu vezu, pridružuju neke leksičke podudarnosti. Međutim, ne možemo biti sigurni jesu li one starije ili mlađe od tipičnih slovenskih pojava. Neke leksičke i jesu starije, ali je naprijed rečeno da neke od njih mogu biti i mlađe.

Prva je takva izoglosa suglasnička i opet se odnosi na spominjano umekšano $*d'$, odnosno njegov skup $*zd'$ (i s njime izjednačeno $*zg'$). U čakavštini i slovenskom jeziku, osim u nekim perifernim govorima (Rezija, Prekmurje) $*d'$ i u tom skupu ima istu vrijednost kao i samostalno, tj. *j*, tako da skup glasi $\acute{z}j$ (kasnije negdje pojednostavljeno u \acute{z}), npr. *dež*, *dežja* u kajkavskim govorima pak, a tako je bilo i u čakavskim govorima, taj skup ide paralelno sa \acute{c} , tj. imamo $\acute{z}3$, makar prema $*d'$ dolazi *j* (tj. tamo gdje je refleks *j*, a ne *3*). Za čakavštinu se autori slažu da je $*d'$ u $*zd'$ prešlo izravno u *j*. Za kajkavsko \acute{z} u plješivičkim i žumberačkoprigrorskim govorima misli se da je postalo od starijega $\acute{z}3$, paralelno sa \acute{s} od \acute{c} , ali je i u tom bilo drukčijega mišljenja (Belić). Za slovenski jezik bilo je pretpostavki da je riječ također o izravnom prijelazu $*zd'$ u $\acute{z}j$, kao i čakavštini, ali i mišljenja da je najprije stvoren skup $\acute{z}3$, koji je onda kasnije prešao u $\acute{z}j/\acute{z}$, osim u Reziji i Prekomurju, na periferiji, koja obično kasni u nekom procesu ili je on uopće ne zahvaća. Takav

je razvitak uzimao Ramovš, a u novije vrijeme i Rigler. To bi značilo da se *zd' nije razvijao na isti način kao u čakavštini, već da je današnje stanje dalji razvitak od žž, dakle od one vrijednosti koja i danas postoji u zapadnom dijelu južnoslovenskog zapada. Takav je različit razvitak od onoga u čakavštini manje vjerojatan, i to zbog tri razloga. (1) Fonetski, artikulacijski lakše je pretpostaviti razvoj *d' → j (što se i dogodilo u slovenskom jeziku, kao i susjednim kajkavskim i čakavskim govorima, kada je *d' bio sam), nego razvitak ž → j. (2) Manje je vjerojatno najprije uvođenje novoga fonema u sustav (ž), a onda opet njegovo uklanjanje iz sustava. (3) Ako na susjednom području (čakavštini) već pretpostavljamo izravan prijelaz *d' u skupu *zd', u j vjerojatniji je onda takav razvitak i u slovenskom jeziku. Skup žž u Reziji može se objasniti drukčijim razvitkom na dijelu područja nego na većini slovenskoga zemljišta. Rezija ima i nekih drugih osobina po kojima se razlikuje od ostaloga slovenskog područja (odgovaraju onima u hs). Vrijednost žž u Prekmurju nastavak je drukčijeg razvoja s hrvatske strane. Međutim, unaprijed se ne može odbaciti Ramovševu mišljenje, iako je ono manje vjerojatno. Dalji razvitak žž u žj/ž u slovenskom jeziku kao naknadni prijelaz značilo bi da je to također slovenska inovacija, koja se razvila kasnije i mogli bismo je staviti oko vremena nastanka tipičnih slovenskih pojava. Njezino izostajanje u nekim rubnim govorima (Rezija, Prekmurje) odgovaralo bi onda također izostajanju tipičnih slovenskih prozodijskih promjena u istočnim slovenskim govorima, koji u tom čuvaju starije stanje, kao i hrvatski govori.

Druga je takva pojava, koja je vremenski možda i ranija, kontrakcija *-aje-* → *-e-* u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji (*dobr-ega*) na zapadu, nasuprot prodoru *-o-* (*dobr-oga*) iz zamjениčke deklinacije, na istoku. Ta kontrakcija povezuje slovenski jezik i čakavštinu, s time da neki istočnoslovenski govori i u tom idu zajedno sa susjednim hrvatskim kajkavskim govorima, tj. imaju *-o-* (istočnopreški, prekmurški).

1.8. Tipične slovenske pojave, tj. one kojih izoglose odvajaju slovenski jezik od ostaloga južnosl. zapada, tako da kajkavsko područje ostaje u okviru hrvatsko-srpskoga dijasistema, o čemu će se govoriti dalje, javljaju se od IX. st. dalje. U isto vrijeme, ili vremenski blisko, odvijaju se zapravo dva procesa, od kojih drugi nije samo slovenski. Prvi, vjerojatno raniji, tipično slovenski, jest progresivni pomak cirkumfleksa, tip *đko, mēso* → *okō, mesō*, koji nije zahvatio sve slovenske govore, tj. nema ga u nekim govorima u Beloj krajini i istočnoj Prekiji, a čini se da je sekundaran i u Prekmurju. S druge strane, u nekim kategorijama riječi proširio se i na neke kajkavske govore (npr. *kak'oš* kod Desiniča u luku Sutle).

1.9. Drugi se proces, kojega je rezultat i tzv. osnovna kajkavska akcentuacija, dakle ne samo slovenski proces, sastoji u pojavi novog praslavenskog cirkumfleksa, koji je nazvan metatonijskim, novog praslavenskog akuta, nazvanog također čakavskim i starohrvatskim akutom. Posebno je značajna njihova pojava na kratkim vokalima. Susrećemo ih i u drugim narječjima hrvatskoga ili srpskoga jezika, u slovenskom jeziku i u nekim drugim slavenskim jezicima. U onima gdje je ukinuta opreka po kvantiteti (i u takvim kajkavskim govorima) nalazimo samo njihove tragove. Međutim, za svaki su idiom specifične kategorije u kojima se pojavljuju. Posebna distribucija u oblicima i tvorbi, odnosno distribucija toga cirkumfleksa i akuta, u čakavštini čini tzv. osnovnu kajkavsku akcentuaciju (OKA).

1.9.1. Ne ulazeći u raspravu o nastanku tih naglasaka (u kojim su kategorijama prozodijskog a u kojima morfološog porijekla, gdje se radi o metatonijskoj u okviru

sloga a gdje o pomicanju siline s idućih slogova i kontrakciji) — može se navesti da je Ivšić utvrdio osam kategorija s novim akutom na staroj kraćini, karakterističnih za kajkavsko narječje, od toga po četiri oblične i tvorbene, te 22 kategorije s novim cirkumfleksom, od čega devet obličnih i jedanaest tvorbenih. Tome sam ja dodao još dvije oblične kategorije, tako da ih je dosad utvrđeno 24.

Za akut Ivšić navodi ove kategorije:

1. imenice kao *zělje*, *grōblje*;
2. imenice kao *stōlnak*;
3. N mn. n. *sěla*, *rešěta*, *ōkna*;
4. G. mn. *lōnec*, *kōnec*;
5. LI mn. m. i n. *kōni(h)*, *vōli(h)*, *kōli(h)*;
6. pridjevi kao *nōvi*, *dōbri*, *širōki*, *zelēni*; *bōžji*;
7. redni brojevi *trēti*, *sēdmi*, *ōsmi*;
8. pridjevi kao *žēnski*, *kōnški*, *peklēnski*.

1.9.2. Za cirkumfleks navodi ove:

I. tvorba

a) s dugim formantom

1. *gāvran*, *mlīnar*;
2. *ribnāk*;
3. *bābin*;
4. *govēdina*;

b) sa zatvorenim slogom:

5. *hrūška*, *višna*, *črēšna*;
6. *zājci*, *pālci*, *trgōvci*, *želūca*, *ponedělka*;
7. *pšenični*, *gōrni*, *sredni*;

c) ostalo

8. *svōra*, *slōga*;
9. *otāva*, *kōža*;
10. *fīži*, *vjūtro*;

II. oblici

a) sa starijim dugim nastavkom

11. I jed. f. *krāvom*, *lopātom*;
12. NA mn. n. *lēta*, *mēsta*, *korīta*;
13. G. mn.: *jāgod*, *jābuk*, *povēsem*;
14. LI mn. m. i n.: *orēhi(h)*, *potōki(h)*, *korīti(h)*, *dřvi(h)*;
15. I mn. f.: *ženāmi*, (*ž*) *nīmi*;
16. određeni pridjev: *siti*, *bogāti*, *vēkši*;
17. redni brojevi: *přvi*, *drūgi*;
18. L jed. m., f. *i*-osnove: *orēhu*, *potōku*, *rīti*, *pēći*;
19. prezent: *gīnem*, *vīdim*, *kupūjem*;
20. ptc., pas.: *rēzan*, *zđelan*;

b) ostalo

21. l-ptc. m.: *grīzel*, *dīgel*;
22. l-ptc. f.: *fkrāla*, *gorēla*;

Ja sam dodao:

23. A mn. *i*-osnova: (*v*) (*j*)*đči*, *i*

24. A jed. *a*-osnova: (*v*) *zêmlu*, *vôdu*.

1.9.3. Kajkavsko se narječje po OKA od X. stoljeća jasno odvaja od ostalih dijelova hs dijasistema, a nešto manje jasno, čemu može biti uzrok kasnije opće slovensko duljenje (*v*. dalje), odvaja se time od slovenskoga jezika, od kojega ga mnogo snažnije odvaja izoglosa *okô*. U staroštokavskim (šćakavskim) slavonskim govorima (koji su se prije migracije u 16. st. nadovezivali na kajkavštinu) i u čakavštini prema kajkavskoj duljini u osnovi riječi u oblicima stoji duljina na nastavku. U sjeverozapadnim čakavskim govorima susrećemo metatonijski cirkumfleks u dvije kategorije, koje su inače karakteristične za kajkavštinu. To su prezent *e*-osnova, npr. *gînem*, i određeni oblik pridjeva, tipa *sîti*.

1.9.4. Razlike su u distribuciji tih duljenja između slovenskoga jezika i kajkavštine u nekoliko kategorija. Na primjer, kajkavština ima u osnovi naglasak *kôža*, *vôla*, a slovenski relexi vokala pokazuju da tu nije bilo duljenja. S druge strane, slovenski dulji tipovi *orjem*, *prosi*, *kolje*, *kola*, a kajkavština, a s njome ni istočni slovenski govori, ne. Dalje, u slovenskom ne nalazimo tragove novoga akuta u tipovima *zêlje*, *grôbje* i *stôlnjak*, te u rednim brojevima *trêti*, *ôsmi*.

1.9.5. Dalje, postoje razlike u akcentu *l*-participa, gdje opet zajedno s kajkavštinom idu i neki istočni slovenski govori, a razlikuju se od ostalih slovenskih govora (Dybo 1982).

1.10.1. Iduće značajnije izoglose na ZJZ opet su tipično slovenske, tj. zahvaćajući slovensko područje, s većim ili manjim izuzecima, odvajaju ga od ostalog dijela ZJZ, upravo od kajkavštine i čakavštine. Događaju se negdje od XII. st. dalje. Najprije nastupaju procesi koji se svode na kraćenje nenaglašenih duljina. Prije toga treba pretpostaviti ukidanje zanaglasnih duljina, što je zahvatilo cijeli JZ (kasnije se javljaju nove zanaglasne duljine pomicanjem siline na prethodni slog). Tipično je slovenska pojava ukidanje prednaglasne duljine, pri čemu se posebno izdvaja naglasni tip s oksitonezom — *zvêzďď*. Naime u tom tipu prednaglasna duljina povlači silinu sa zadnjeg sloga, ali se to ne događa s prednaglasnom duljinom u tipovima bez oksitoneze, tj. tamo se kasnije ona krati, npr. *mlā̀titi* → *mlātiti*. U hs, dakle i u kajkavštini, prednaglasna duljina ostaje, npr. *zvêzďď*, *mlā̀titi*. Kasnije se u većini govora na nju povlači silina, u dijelu govora ostaje, a u manjem dijelu također se gubi, i to ili kao gubitak opozicije po kvantiteti izvan naglaske ili kao ukidanje kvantitete uopće, npr. *mlā̀titi*, *mlātiti*. U tim procesima opet izostaju neki periferni istočni slovenski govori, tj. u njima ostaje isto stanje kao u susjednim kajkavskim govorima (tako je u Beloj krajini, Prlekiji i Prekmurju)⁷.

⁷ Ramovš (1935) tumači za Prekmurje naglasak inf. *vêzati* kao analogiju prema prezentu *vêžem*. Međutim, to je normalan kajkavski razvitak: u inf. nije došlo do kraćenja prednaglasne duljine, tj. *vêžati* nije dalo *vezāti*, nego ostaje najprije nepromijenjeno. Kasnije dolazi do povlačenja siline na prednaglasnu duljinu i dobilo se *vê:zati* (*vêžati*). Tako taj oblik glasi i danas u nekim kajkavskim govorima. Po ukidanju opreke po tonu, dugi slog se može realizirati i silazno, dakle *vê:zati*, Ramovš *vêzati*.

1.10.2. Nakon te dvije pojave u prozodiji slijedi opće duljenje naglašenih nezadnjih slogova koje je uzrokovalo i samosvojne promjene u vokalizmu. Nije jasno jesu li se neke važne promjene u vokalizmu zbile prije, poslije ili u isto vrijeme s općim duljenjem ($e \rightarrow e\dot{i}$ na JI, $u \rightarrow \ddot{u}$, $\bar{a} \rightarrow e//a$), tj. jesu li izazvane duljenjem. Opće duljenje nije provedeno na cijelom slovenskom području u isto vrijeme, već kroz dva-tri stoljeća, tj. od XII. do XIV, i to prije na zapadu, a poslije na istoku, gdje je bilo završeno u XIV. st. I opet prleški govori, neki govori u Beloj krajini te Prekmurje nisu bili obuhvaćeni tim općim duljenjem, dok ga susrećemo u rijetkim kajkavskim govorima, npr. u jednom kraj Desinića.

1.10.3. Prva vokalska pojava koju je teško datirati jest prijelaz $u \rightarrow \ddot{u}$ na jugoistoku slovenskoga područja, pri čemu također nije obuhvaćena Prlekija.⁸ Što se kronologije tiče, nije jasno je li taj proces raniji i samostalan ili je povezan s diftongiranjem e i o u $e\dot{i}$ i $o\dot{u}$. Navedena diftongizacija također nije zahvatila prleške govore, a možda ni Belu krajinu. Povezana je najvjerojatnije s općim duljenjem jer nema različitih vrijednosti, kojih bi moglo biti da je riječ o dva različita procesa, kao u koruskim govorima. Naravno, do diftongizacije e (od jata) moglo je doći samo na jugoistoku, gdje je postojala ta vrijednost za jat. U Prlekiji gdje nije došlo do te diftongizacije, jat se, barem u naglašenom slogu, izjednačio s poluglasom.

1.11. S općim duljenjem neposljednjega naglašenog sloga povezano je jednačenje kontinuantne poluglasa u tom slogu, i to ili s a , na jugozapadu, ili s e na sjeveroistoku slovenskoga područja, dok u drugim slogovima ostaje poluglas, glas tipa šva. To je provedeno vjerojatno većinom do 13. st., negdje možda i stoljeće kasnije. Međutim, ni po karakteru to jednačenje nije jednako u svim slovenskim govorima, opet odstupaju govori na istoku prema kajkavštini. Naime, u panonskim i štajerskim govorima »vokalizacija« poluglasa, jednačenje s nekim od već postojećih glasova, provedena je ne samo u naglašenom već u svim položajima. To odgovara razvitku u kajkavštini a povezano je i s ostalim dijalektima na hrvatsko-srpskom području. U pojedinim slovenskim govorima konkretno je jednačenje različito. U prleškim govorima poluglas se izjednačuje s jatom (barem u naglašenom slogu), što je već tipična kajkavska osobina (samo u kajkavštini u većini govora do jednačenja dolazi u svim položajima). U Prekmurju te najzapadnijim međimurskim i, rijetkim, krajnjim zagorskim govorima — koji su se razvili iz »panonskoga sjevernog zapadnog« (Junković 1972) \bar{a} se izjednačio s kontinuantom etimološkoga e i prednjega nazala, ranije međusobno izjednačenih (o čemu je bilo već govora), pa je dobivena formula $e = \bar{e} = \bar{a}$. U belokrajinskim govorima, kao i u susjednim pokupskim i nekim goranskim govorima, čuva se starije stanje, tj. poseban vokal s vrijednošću šva. U dilemi je li to slovenska ili kajkavska (hrvatska) crta, morali bismo se odlučiti za drugu mogućnost, i to zbog toga što je u svim položajima u riječi ista vrijednost.

Kako se vidi, dio istočnih perifernih slovenskih govora, tzv. panonski govori (govori »panonske baze«), belokrajinski govori, a u nekim crtama i štajerski govori nisu zahvaćeni tipičnim slovenskim inovacijama, već kajkavskim ili čuvaju starije stanje, kao i hrvatski kajkavski govori.

⁸ Veermer je (1979) iznio mišljenje da je taj proces zahvatio i kajkavsko narječje, gdje danas u nekim govorima imamo \ddot{u} , ili \ddot{u} , za u , ali su to kasnije i autohtone pojave, koje nisu ni teritorijalno vezane. Nema nikakva dokaza da se val ranog uženja, odnosno pomicanje naprijed vokala u proširio i na kajkavštinu, ali je dokazano suprotno za Prlekiju (Rigler 1963).

1.12. Daleko na istok u Slavoniji išle su, što pokazuju toponimi, izoglose zapadnih fonoloških crta u pojedinim leksemima, npr. u *jalša*, *hruška*, prema istočnim oblicima *joha*, *kruška*.

1.13. Na zapadu južnosl. zapada pojavilo se i nekoliko ranih morfoloških izoglosa. Jednom je inovacija na zapadnom području a drugi put na istoku. Isto tako, one zahvaćaju različite areale.

Supin se čuva, uz inovaciju gubljenja na istoku, na slovenskom području a dalje samo na sjeveru, do istočne Slavonije. Slično prostiranje imaju tvorba futura sa svršenim prezentom gl. *biti* (*bud-/bod-*) i nastavak *-ov/-ev*, sam ili s *-a*, u G mn. m., u istočnoj Slavoniji, pri čemu je inovacija na zapadu. Nastavak *-m* u I sg. *a-*-deklinacije, te priložni sufiks *-ečke* — inovacija na istoku — zahvaćaju i slovenske panonske govore, izoglosa teče znatno zapadnije.

Pri čuvanju duala, što ima veliko strukturno značenje, inovacija je gubljenja na istoku, izoglosa teče zapadnije, ali tako da slovenski panonski govori poznaju tu kategoriju.

Gubitak imperfekta, aorista i vokativa zapadna je inovacija, izoglose se ne poklapaju, a teku tako da u najistočnijem dijelu nema imperfekta, zatim slijedi izoglosa gubitka aorista, dok izoglosa gubitka vokativa teče na sjeveru istočnije, slično izoglosi nastavka *-ov/ev*, samo što ne ide toliko na istok.

Generalizacija nastavka *-jo/-ju* u 3. mn. prezenta, i ukidanje opreke *živo* — *ne-živo* u A jed. m. *o-*deklinacije, inovacija na zapadu, ide također daleko na istok Slavonije, ali tako da na sjeveru zahvaćaju uži pojas, samo dio kajkavskih govora.

1.14. Neke tipične kajkavske fonološke pojave zahvatile su dijelom i susjedne govore, i to tako da jedne prelaze samo u govore zapadno od kajkavštine (slovenske panonske i belokrajinske govore), a druge su se proširile u Slavoniji daleko na istok. Te zahvaćaju govore koji vjerojatno ni prije migracije nisu bili kajkavski, već su pripadali zapadnoj štokavštini.

Susjedne slovenske govore zahvaća prijelaz *ht* → *št*, npr. *štel* (Prekmurje), imperativ *ječ* i sl. (Prlekija). Isti govori, te istočni slavonski staroštokavski govori u Podravini (iz Posavine nema podataka) do Donjeg Miholjca i Valpova poznaju kajkavsku protezu inicijalnoga *u-* → *vu-* i protezu kontinuantne *ɔ* i *ʃ* (*vo-* ili *vu-*, npr. *vogel/vugel*, *vujti*). Slično je i s protetskim *h-* ispred inicijalnog slogovnog *r*: *rC-* → *hrC-* npr. *hrž* 'raž'.

1.15. Slično je s tipičnim kajkavskim jednačenjima, tj. jednačenjem jata i poluglasa te slogovnoga *ʃ* s kontinuantom *ɔ*. Daleko na istok, do Srijema, potvrđeno je (u toponimima i antroponimima) jednačenje slogovnog *ʃ* s kontinuantom *ɔ* prije migracija. U zapadnim međimurskim govorima, dalje od Čakovca, ono izostaje i u kajkavštini, ali zahvaća slovenske govore oko Metlike (Logar 1958).

Jednačenje jata i poluglasa na istoku išlo je do Pakraca i Požeškoga gorja, a sjeverno od toga gorja još nešto istočnije. Na zapadu to jednačenje izostaje u najzapadnijim međimurskim govorima (Martin, Štrigova), gdje je, kao i u susjednim slovenskim govorima, došlo do drugog jednačenja, tj. do jednačenja poluglasa s kontinuantom *e* = *ɛ*. S druge strane, zahvaća Prlekiju, ali samo u naglašenom slogu.⁹

⁹ Rigler je pokušao pokazati (1976) da jednačenja jata i poluglasa u prleškim govorima nema, da se primjeri dobiveni drugim procesima slučajno poklapaju. Međutim, iako se oni primjeri koje Rigler navodi možda mogu i drukčije objasniti, ipak se svi svode na isto načelo i nije potrebno za svaki primjer tražiti drugo objašnjenje.

Izostaje također u plješivičkim i žumberačkim prigrorskim govorima te gorsko-kotarskim govorima, gdje se dijelom još uvijek čuva posebna vrijednost za poluglas (ə), a manje i za jat (e).

Ovdje je također potrebno spomenuti tipove *pekal* i *pakel*, gdje su različita jednačenja poluglasa pod naglaskom, odnosno u leksemu, i izvan naglasaka, u gramatičkom morfemu. U Plješivičkom prigorju nalazimo govore tipa *pekal*, a u zapadnoj Slavoniji govore tipa *pakel*, razasute pojedinačno u Podravini i na Bilo-gori, dakle suprotne zamjene na istočnoj i zapadnoj periferiji kajkavštine. Razvitak tipa *pakel* može se pratiti po zapisima toponima *Pakrac* do 16. st. (Lončarić 1985).

1.16. Navest ćemo i neke izoglose koje su se pojavile u pojedinim krajnjim kajkavskim govorima i u susjednim nekajkavskim govorima, koje zbog toga možemo zvati i lokalnima. Kao što se događa u prirodnom jezičnom kontinuumu, susjedni govori stvaraju zajedničke osobine, koje nemaju drugi susjedni govori. Nažalost, zbog migracija to nije moguće, ili je moguće samo dijelom, takve osobine utvrditi na istoku i jugu. U potpunosti to je moguće samo na dodiru sa slovenskim govorima, gdje su istočni slovenski i zapadni hrvatski kajkavski govori razvili neke zajedničke inovacije, odnosno zadržali neke starije crte, koje nemaju drugi hrvatski i slovenski govori. O tim je osobinama govorio već Ramovš, ali je nekima davao krivi značaj, tj. neke tipične kajkavske crte, o kojima je ovdje već govoreno, svrstavao je među lokalne.

Nekoliko je veoma bitnih i stvarnih crta koje su se razvile u kajkavsko-slovenskom dodiru. Važan je istovjetan razvitak slogovnog *l*, koje se u zapadnom Međimurju nije izjednačilo s kontinuantom *o*, niti se u istočnim slovenskim govorima razvilo u *ou*, kao inače u slovenskom jeziku, već se na obje strane izjednačilo s *u*. Nazalni palatal *ñ* prešao je u nazalno *ŋ*, a negdje se još dalje denazalizirao u *j* (u svim ili samo u nekim položajima) — u Koruškoj i Kranjskoj te zapadnim zagorskim govorima. Nastavak *-oj* u I jed. *a*-deklinacije poznat je u srednjim štajerskim i u najzapadnijim zagorskim govorima. Zapadni zagorski i međimurski govori te susjedni slovenski govori imaju isti, odnosno sličan prozodijski sustav. S jedne i druge strane Kupe čuva se posebna fonološka vrijednost za poluglas.

1.17. Na kraju, ostaju izoglose koje su se pojavile u samom kajkavskom narječju, isključivo kajkavske izoglose, koje se nadovezuju na prethodne kajkavske osobine.

Među tim izoglosama dvije su (možda i tri ili četiri, o čemu govorim dalje) koje su vrlo stare — moramo ih metnuti u isto vrijeme, ili samo nešto kasnije, u koje i prve prozodijske izoglose na ZJZ, upravo u vrijeme stvaranja OKA. Najprije su dvije izoglose na sjeveroistoku kajkavskoga područja, od kojih prva po karakteru odgovara sličnoj u dijelu litavskoga jezika (Ivšić 1911). To je tzv. unakrsna metatonija (kako sam je nazvao 1982) kajkavskoga osnovnoga cirkumfleksa (koji objedinjuje oba prasl. cirkumfleksa, stari i metatonijski) i osnovnoga kajkavskog akuta (novi prasl. akut) npr. *měso* → *měšo* i *sūša* → *sūša*. Druga je pojava, koja se vjerojatno dogodila kad i prethodna, jer se može svesti na isti princip (Junković 1977), unakrsno pomicanje siline na kratkim slogovima u istim govorima, npr. *lopāta* → *lōpata* i *pītāti* → *pītati*, te *jāgoda* → *jagōda*.

Također na sjeveroistoku, ali njegovu manjem unutrašnjem dijelu (Zelina—Vrbovec) došlo je do još jedne inovacije, koja može biti i mlađa, i to do progresivnog pomicanja siline s ranije naglašenih dugih slogova, npr. *mlātimo* → *mlātīmo*,

govêdina → *govêđina*. Pomicanju siline moglo je prethoditi ukidanje opreke po tonu u tom slogu.

Na jugoistoku došlo je do druge, drukčije inovacije, i to do regresivnog pomicanja siline, na prvi slog riječi, s metatonijskog cirkumfleksa, npr. *govêdina* → *gđvedina*, *posêkel* → *pđsekel*, uz *posêkli*. Moguće je da je ta pojava mlada od onih na sjeveroistoku i drugoga, morfološkoga podrijetla, jer od nje ima dosta izuzetaka (Junković 1977).

Mlađe od unakrsne metatonije bit će ograničenje naglasaka, siline na zadnja dva sloga (obično: akcenatske) riječi na periferiji sjeveroistočnoga područja, od Koprivnice do Kalinovca kod Đurđevca (poznat virovski tip), sa zadržavanjem opreke po kvantiteti. Taj se naglasni sustav može fonološki interpretirati kao fiksirana silina na predzanjoj mori jer je ultima naglašena samo kada je duga, npr. *ja'goda*, *jago'de:*, *'ja:god*.

Također je (i to znatno) mlađe ukidanje opreke po tonu, a zatim i po kvantiteti, u međimurskim i zapadnim zagorskim gornjosutlanskim govorima. (Ivić 1957, Lončarić 1982).

Tipične kajkavske promjene u vokalizmu, kajkavska jednačenja, o kojima je već bilo govora, mlađa su od prozodijskih promjena. Na cijelom kajkavskom području nisu morale biti provedene u isto vrijeme. Jednačenje $\rho = l$, bit će starije i ono zahvaća veće područje, čitavu Slavoniju do 15. st. Jednačenje $\acute{e} = \grave{a}$ bit će mlađe, do 15. st. zahvatilo je samo centralne kajkavske govore, ni danas nije provedeno u svim kajkavskim govorima.

Potrebno je spomenuti sudbinu jata (i s njim izjednačenog poluglasa) u dugom slogu, jer je slična pojava jedan od osnovnih kriterija pri klasifikaciji štokavštine. Naime, u jednom dijelu kajkavskih govora ostaje e (glas zatvorene vrijednosti), koji se negdje kasnije jednači s e (od $e = \epsilon$), ili se diftongira u $e\acute{i}$, na drugim područjima javlja se »ijekavizacija«, diftong ie . U većem dijelu govora to će biti stara pojava, starija od tipičnih kajkavskih jednačenja, a u dijelu, na jugoistoku, u sjevernoj Moslavini, mogla bi biti mlada, provedena pod utjecajem novoštokavskih ijekavskih govora.

Druge su pojave još mlađe ili lokalne, zauzimaju manja područja, nisu od značenja za ukupnu kajkavštinu i njezinu klasifikaciju. Zbog toga ih neću navoditi, osim dviju. Prva je nastavak l. l. prezenta, gdje uz *-mo* (danas za *o* imamo različite vrijednosti, prema vokalskom sustavu govora) na većini područja, imamo *-mę* u centralnim govorima. To će biti veoma stara razlika.

Druga je pojava promjena *o* u *e*, te *e*, starijeg i ono postalog od *o*, u *i*, što nalazimo na ograničenom zemljištu u Plješivičkom prigorju (*'oko*, *'eči*, *ičl:*).

2. Na temelju navedenih izoglosa može se pratiti razvitak idioma u jezičnom kontinuumu južnoslavenske jezične skupine od ranga podskupine jezika (u slavističkom smislu), razine jezika, narječja (skupine dijalekata) (u serbokroatističkom smislu) do razine dijalekta.

Za vrijeme oko VI. st. (bez obzira na doseljenje, tj. kakvo je bilo i je li ga uopće bilo na Balkan) ne može se govoriti o protojedinicama idioma manjih od podskupine jezika niti na osnovi najranijih izoglosa. U to je vrijeme sigurno bilo i drugih dijalektnih razlika u južnoslavenskom prajeziku, s obzirom na univerzalnu činjenicu da ni jedan jezični teritorijalni idiom (dijasistem, makrotopijski sustav) nije jedinstven. Lokalni konkretni sustavi od kojih se dijasistem sastoji, nisu jednaki, ali

su bliži međusobno sličniji a udaljeniji različitiji. Međutim, neka se druga podjela od navedene za to vrijeme na temelju izoglosa ne može utvrditi. O skupinama se, odnosno protojedinicama na južnoslavenskom zapadu, bilo o četiri (kako uzima Ramovš) ili o pet samo u okviru hrvatsko-srpskoga jezika (kako pretpostavlja Brozović¹⁰) može sa sigurnošću govoriti samo s geografskog gledišta, tj. s obzirom na zemljište na kojem se govori nalaze. Možda će detaljnije proučavanje leksika dati podlogu za raniju podjelu našega prostora na manje protojedinice, iz kojih su se kasnije razvila naša narječja.

2.1. Prva podjela južnoslavenskog prajezika na manje jedinice izvršena je tek nakon VI. st., nakon pretpostavljenog doseljenja na Balkan iz Podunavlja (bez obzira na to je li bilo prethodnog seljenja preko Karpata). To je podjela po izoglosi **t*', **d*' (*št*, *žd* na istoku, prema drugim vrijednostima na zapadu), kojoj se kasnije pridružuju i druge izoglose. Južnoslavenski prajezik cijepa se na istočni dio (JI), iz kojeg se kasnije razvijaju bugarski i makedonski jezik, te zapadni dio (JZ), iz kojeg se razvijaju hrvatsko-srpski i slovenski jezik.

2.2. Kronološki, prva je podjela JZ (na istok se više nećemo osvrnuti) također na dva dijela, i to po izoglosi *šč*, *žš* — *št*, *žd*. Međutim, to nije cijepanje koje odgovara današnjem stanju na JZ, gdje su dva idioma ranga jezika (u slavističkom smislu), tj. navedena izoglosa ne ide današnjom granicom između ta dva jezika, već ide znatno istočnije. Po njoj se JZ dijeli opet na svoj zapad (zJZ) i svoj istok (iJZ) jer i ta izoglosa teče također u smjeru sjever—jug. S izoglosom šćakavizma većim se dijelom poklapa, kako je naprijed pokazano, izoglosa **d*' (j ~ š) i još više, ali nešto kasnije, izoglosa *o* (glas tipa *o* na zapadu ~ jednačenje s *u* na istoku). Iz istočnog se dijela JZ kasnije razvija i istočna (»prava«) šćakavština i torlačko narječje, a iz njegova zapadnoga dijela: zapadna šćakavština (šćakavština), kajkavsko i čakavsko narječje te slovenski jezik. Prema tome, s obzirom na izoglosu šćakavizma, imamo pojavu da se ranije odvajaju protojedinice iz kojih se razvijaju idiomi nižeg ranga od jezika nego protojedinice ranga jezika. Upravo su tom izoglosom izdvojene i protojedinice iz kojih se razvijaju kasniji idiomi ranga nižeg od ranga narječja (skupine dijalekata), odnosno razvijaju se dvije podskupine dijalekata — istočna i zapadna šćakavština. U razvoju se šćakavštine događa rjeđi slučaj razvoja protojedinica: razvitak ne teče divergentno, već konvergentno, razlike se ne povećavaju, već smanjuju (tomu su bili razlog nejezični uvjeti).¹¹

¹⁰ Brozović kaže: »Današnji hrvatskosrpski dijalekti oblikovani su (...) po svojim osnovnim osobinama (izuzev same kasnije promjene izazvane migracijama, i izuzev, naravno, i mlađe inovacije) u razdoblju između XII i XV stoljeća, koje doba možemo smatrati drugim periodom u razvitku hrvatskosrpskih dijalekata i samoga hrvatskosrpskoga jezika. Iz prehistorije hrvatskosrpskog jezika, dakle iz doba prije raspada južnoslavenskoga zapada na dvije razvojne zajednice, tj. slovenski i hrvatskosrpski jezik, naslijedili smo pet teritorijalnih jezidnica na terenu hrvatskosrpskoga jezika: kajkavsku, čakavsku, zapadnošćakavsku, istočnošćakavsku i prototorlačku. (...) (...) Spomenutih pet jedinica postojalo je i prije formiranja hrvatskosrpskoga jezika, kada su one, zajedno s odgovarajućim budućim slovenskim jedinicama, sačinjavale zapadnu južnoslavensku razvojnu zajednicu (ili, uvjetno, »zapadni južnoslavenski prajezik«.) (Brozović 1970, 14).

¹¹ O tome Brozović kaže: »(...) nakon migracija ne možemo više govoriti o zapadnoj i istočnoj šćakavštini kao o dvjema skupinama dijalekata — već opisani procesi u tolikoj su mjeri poremetili odnose i raspored, izgledili stare razlike i stvorili nove i sl., u tolikoj su dakle mjeri izmijenili situaciju da danas više ne možemo govoriti o samostalnoj zapadnoj šćakavštini, nego samo o boljem ili slabijem čuvanju nekadanjih zapadnošćakavskih značajki u nekim dijalektima jedinstvene šćakavske skupine dijalekata. (1970, 15)

2.3. Na JZ je koliko izoglosa šćakavizma, isto toliko važna kasnija izoglosa različite kvalitete jata i s njom povezana rana, odnosno kasna denazalizacija prednjega nazala, te uklanjanje jednoga od vokala *e*-tipa, koje im slijedi. Prve dvije izoglose, jat i denazalizacija, po karakteru svoje uloge slične su izoglosi šćakavizma, jer dijele kasniji idiom, slovenski jezik, na dva dijela, tako da je jugoistočni dio povezan s većim dijelom južnoslavenskoga područja.¹²

Iz navedenoga proizlaze, prema tome, dvije gotovo ravnopravne podjele JZ, od kojih ga svaka dijeli na dva dijela. Njihovom bismo pak kombinacijom na JZ dobili tri jedinice, i to istočnu — s istočnom štokavštinom i torlačkim, centralnu — sa zapadnom štokavštinom, kajkavštinom, čakavštinom i jugoistočnim dijelom slovenskoga jezika, te zapadnu — koja obuhvaća sjeverozapadni dio slovenskoga jezika.

Ako prihvatimo pretpostavku da je **d'* u **zd'* imao istu sudbinu i u čakavštini i u slovenskom jeziku, onda bi to bila izoglosa koja, zajedno s manje važnom izoglosom *-aje-* te nekim leksemima dijeli zJZ na dva dijela, opet na zapad (iz kojega se kasnije razvijaju slovenski jezik i čakavština) te na istok (s kajkavštinom i zapadnom štokavštinom).¹³ Međutim, kako nije siguran istovjetan razvoj **d'* u čakavštini (gdje **d'* prelazi izravno u *j* kada je sam i u skupu **zd'*) i u slovenskom jeziku (za slovenski se jezik može pretpostaviti također međufaza *žš*), nema dovoljno ele-

¹² Ako bismo htjeli govoriti u kategorijama kao Ramovš, onda bi to značilo da njegovu alpsku skupinu čini zapravo samo onaj dio slovenskoga područja koji nije imao ranu denazalizaciju niti uženje jata. Ostalo područje, povezano s hrvatskim govorima, pripadalo bi drugim njegovim skupinama — panonskoj ili primorskoj.

¹³ Na temelju suglasničkih izoglosa Popović govori o prašćakavskom (Uršćakavishe), koji je obuhvaćao današnju šćakavštinu i kajkavštinu, dok slovenski jezik i čakavština tada čine jednu jedinicu. Po njemu je kajkavština dio šćakavštine: »das Kroatisch-Kajkavishe stand ursprünglich nicht dem Slovenischen (Echtkajkavischen) am nächsten, wie es Ramovš u. a. annahmen, auch teilweise nicht, wie es Belić zugab, sondern dem Šćakavischen (...) ja es war Teil des Šćakavischen«. (368). Poziva se i na Hamma koji je (1949) smatrao da je cijela Slavonija bila šćakavska. Međutim, takvo Popovićevo mišljenje ne odgovara stvarnom stanju. Procesi se u jeziku obično ne odvijaju tako kako tu uzima Popović. Osnovna kajkavska akcentuacija stvara se oko X. st. Malo je vjerojatno, iako je teoretski moguće, da se kasnije širi na istok. Njezine tragove nalazimo na sjeveru Slavonije, u Podravini, daleko na istok, do Donjeg Miholjca, zajedno s nekim drugim kajkavskim crtama (npr. protezom *v-* ispred inicijalnog *u*). To je područje kasnije moglo biti samo štokavizirano, a nikako kajkavizirano. To je dobro, suprotno od kasnijeg svojeg mišljenja, uočio Hamm 1934 (Lončarić 1987). Dosad je o tom najprihvatljiviji pretpostavku iznio Junković, koji govori o prostiranju »panonske« skupine, tj. protokajkavštine u Slavoniji. Pavičićevo mišljenje da je cijeli sjever i središnji dio Slavonije bio kajkavski, svakako je pretjerano. Naime, on postupa metodološki krivo, tj. uzima da su svi ekavci u Slavoniji bili kajkavci. No razvoj jata u Slavoniji bio je drukčiji, i danas nalazimo, oko Našica i Županje, govore koji čuvaju posebnu vrijednost na njegovu mjestu. Dakle, nije kajkavština bila dio šćakavštine, nego su one bile prije izdvajanja dio jedne starije jedinice, upravo zapadnog dijela zapadnog južnoslavenskog prajezika. Popović je naziva pra-kajkavsko(slovensko)-čakavo-šćakavski (Ur-kajkavo(sln.)-čakavo-šćakavisch).

¹⁴ Ramovš ima pravo kad kaže: »kajkavski govor, koji danas s punim pravom brojimo među srpskohrvatske dijalekte, pa bar dijelom i čakavština, nalazili su se od početka u oblasti sjeverozapadnog (...) jezičnog razvitka (...)«, ali nema pravo kada za taj razvitak kaže »kasnije slovenačkog« i kad nastavlja: »pa su se tek kasnije odmakli od ovog središta njihovog prvobitnog razvitka (...) te je počelo uže naslanjanje u južnoistočnom pravcu na štokavsku jezgru. Kajkavština je, po svojoj osnovi, slovenački dialekat, koji je pod utjecajem političkih i kulturnih prilika preuzeo i preuzima štokavske crte.« (192, 194). Naime, kao što je pokazano, do X. st., ili nešto ranije, ne može se govoriti o slovenskom jeziku i o slovenskom razvoju, u Ramovševu smislu, na sjeverozapadu južnoslavenskog prostora. Kajkavština preuzima štokavske crte znatno kasnije, od XVI. st., i to na jugoistoku, dok na istoku gubi mnogo više na prostoru u korist štokavštine, i to u vrijeme kada je već formirano narječje.

menata za navedenu podjelu zJZ. Zbog toga te izoglose treba povezati s prozodjskim izoglosama, i to od IX. st. dalje.

2.5. Nakon navedenih podjela JZ (dvostruke na dva dijela, odnosno kombinirane na tri dijela) slijede u njemu procesi koji dovode do formiranja protojedinica iz kojih se razvijaju idiomi ranga jezika, tj. slovenski jezik na zapadu i hrvatsko-srpski na istoku. Ti se procesi mogu relativno točno datirati.¹⁴ Prvi se procesi, tj. izjednačenje dugog i kratkog cirkumfleksa (odnosno cirkumfleksa i siline na kratkom slogu) te njihov progresivni pomak (*okô, mesô*), mogu staviti oko X. st. Kasnije im slijede druge slovenske inovacije, prozodijske i neprozodijske (*u* → *ü*, pomak u tipu *zvêzdâ* → *zvêzda*, ukidanje nenaglašanih duljina, opće duljenje naglašanih slogova, vokalizacija poluglasa). One teku tako da se potpuno ne poklapaju i ne zahvaćaju neke slovenske govore (panonske, većinom Prekmurje, istočnu Prlekiju te veći dio Bele krajine). S druge strane, neke od njih, i to progresivni pomak cirkumfleksa u pojedinim riječima i, rijetko, opće duljenje, susrećemo u pojedinim hrvatskim kajkavskim govorima (Ivanić kod Desinića).

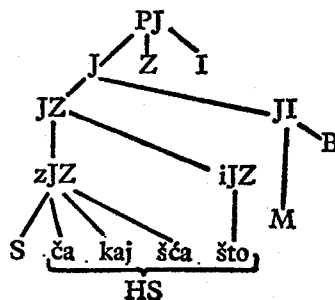
Neke crte povezuju slovenski jezik i hrvatsku kajkavštinu, npr. čuvanje supina, razvoj intervokalnog *r', -ov/-ev u G mn. imenica m. r. o-osnova te jedan futur s glagolom *biti*. Međutim, tipične su slovenske inovacije brojnije i imaju veću važnost u razvitku.

Kajkavštinu i slovenski jezik povezuje također ranije (»predčasno«) duljenje, novi cirkumfleks i akut u nekim kategorijama. Međutim, i tu postoje razlike između pojedinih kategorija i njihova broja u kajkavštini i slovenskom jeziku, kao i između samih slovenskih govora. Kako je u slovenskim govorima kasnije opće duljenje zatamnilo prvotno stanje, ne mogu se točno odrediti odnosi.

2.6.1. Na drugoj strani, prozodijske karakteristike (OKA) odvajaju kajkavštinu rano, u isto vrijeme ili možda samo nešto kasnije (s obzirom na vrijeme kada se odvaja slovenski jezik) od ostalog dijela hrvatsko-srpskog dijasistema, upravo od šćakavštine i čakavštine. Akcentuacijskim se karakteristikama kasnije pridružuju druge: jednačenja $\rho = l$, $\acute{e} = \text{e}$ itd.

Prema tome, o kajkavštini kao formiranoj jezičnoj dijatopijskoj jedinici može se sa sigurnošću govoriti od X. st. Ona se tada nije odvojila od slovenskoga jezika (Ramovš) niti od šćakavštine (Popović), već se izdvaja iz zapadnoga južnoslovenskoga prajezika približno u isto vrijeme kada i slovenski jezik. Od istoga se vremena može govoriti i o zapadnoj štokavštini i čakavštini.

Razvojni put od praslavenskoga jezika do formiranja kajkavštine kao idioma oko X. st. može se prikazati ovako:

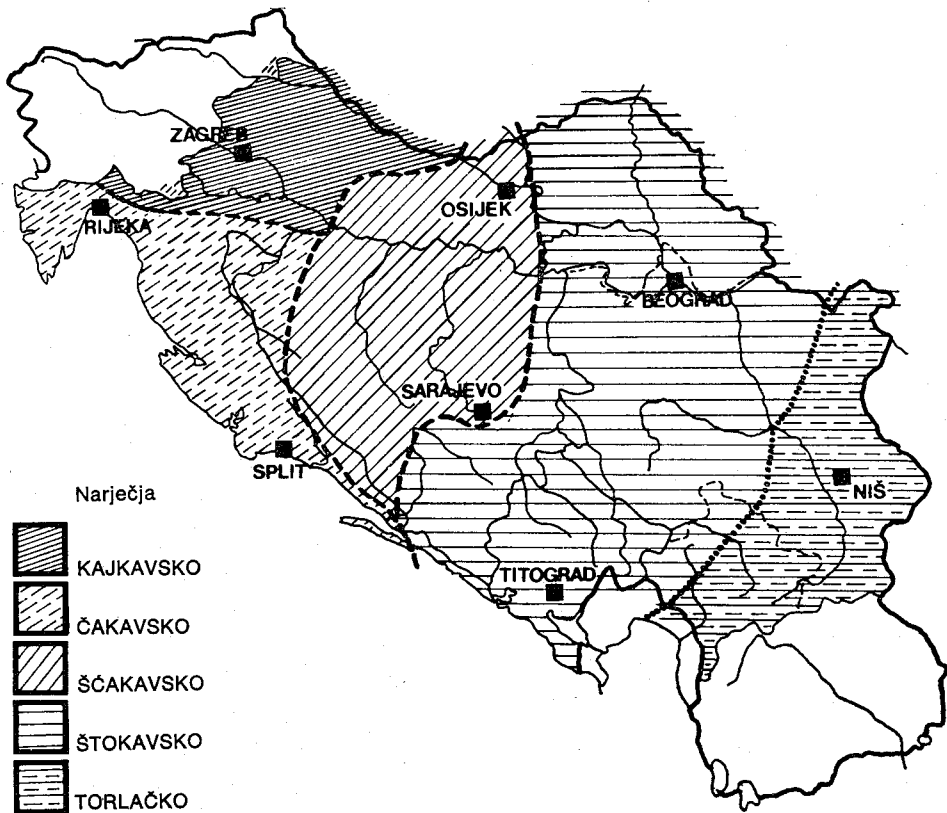

Legenda

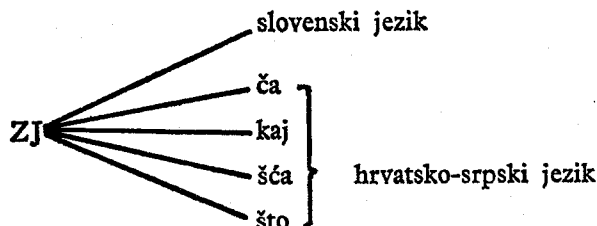
PJ — praslavenski jezik	zJZ — zapadni dio JZ
J — južnoslavenska skupina	iJZ — istočni dio JZ
Z — zapadnoslavenska skupina	B — bugarski jezik
I — istočnoslavenska skupina	M — makedonski jezik
JZ — južnoslavenski zapad (zapadni južnoslavenski prajezik)	S — slovenski jezik
JI — južnoslavenski istok (istočni južnoslavenski prajezik)	HS — hrvatski ili srpski jezik

2.6.2. Ako bismo prihvatili pretpostavku da konzonantske izoglose mogu biti i mlađe, tj. da su se pojavile tek pred IX. st., vremenski blizu pojavi prvih tipičnih slovenskih inovacija (cirkumfleks), koje bi se možda mogle staviti i prije X. st., dakle približno u isto vrijeme s konzonantskim promjenama, onda bi se formiranje idioma u JZ moglo promatrati nešto drukčije. U tom bi slučaju to bilo istovremeno formiranje prajezika, slovenskoga i hrvatsko-srpskoga te četiri jedinice u okviru

VJEROJATAN PREDMIGRACIJSKI RASPORED

hrvatsko-srpskoga dijasistema. (Torlački se izdvaja kao posebna jedinica nešto kasnije.) Takav razvoj može se prikazati ovako:

ča — čakavština

kaj — kajkavština

šća — šćakavština (— zapadna štokavština)

što — istočna štokavština (s prototorlačkim)

7.1. Za kajkavštinu se može pretpostaviti jedan osnovni vokalski sustav u vrijeme kada je formirana kao posebna jedinica, prunarječje. To je isti sustav koji se pretpostavlja za HS jezik u cjelini, a koji je u osnovi jednak odgovarajućem slovenskom sustavu (v. »ishodišni sustav« u *Fonološkim opisima*, 221). Međutim, vrlo brzo dolazi na kajkavskom području do diferencijacije u vokalizmu pa je potrebno pretpostaviti tada dva osnovna vokalska sustava s obzirom na genezu — jedan u južnom, većem dijelu, i drugi u sjevernom dijelu, koji je zajednički sa slovenskim panonskim govorima. Ta su dva sustava strukturno jednaka, tj. strukturno je to jedan sustav, koji izgleda ovako:

i	u
ɛ	o (o)
ɛ	o (o)
	a

Silabemi su i r, l.

Razlika je između južnoga i sjevernoga sustava u porijeklu vokala o-tipa: na jugu je, u većem dijelu kajkavštine, refleks stražnjega nazala zatvoreniji (o ili o) od kontinuantne etimološkoga o (o ili o), a u sjevernom je dijelu upravo obratno.

Između tih kajkavskih sustava i ishodišnog HS sustava ima nekoliko razlika. U HS osnovnom sustavu pretpostavlja se postojanje obaju nazalnih vokala (ɛ i o), dok je u dva navedena kajkavska sustava stražnji nazal prešao u vokal o-tipa, a prednji se izjednačio s etimološkim e u otvoreni vokal e-tipa (ɛ). Za jat se može pretpostaviti kontinuantna ɛ.

2.7.2. Konzonantski osnovni kajkavski sustav razlikuje se od osnovnog HS sustava također veoma malo. Za kajkavštinu ne treba više pretpostavljati palatalno r (r'), koje je ili prešlo u r ili je, u intervokalnom položaju dalo skup rj.

Isto tako, na mjestu *t'* i *d'* može se pretpostaviti *ć* i *š*, dok se *f* može smatrati integriranim. Prema tome, konzonantizam bi bio:

— sonanti

v			m
	l	r	n
j	ǰ		ń

— turbulenti

p	b	f	
t	d		
c	(3)	s	z
ć	š		
č		š	ž
k	g	x	

U većini se govora relativno rano izjednačuju *ć* i *č* u *č'* (č') te *š* i *ž* (koji se javlja jednačenjem po zvučnosti) u *ž'* (ž').

U nekim govorima pojavljuje se *ʒ*.

2.7.3. Prozodija

Svi silabemi mogu biti dugi i kratki i isto tako akcentuirani i neakcentuirani. Vrlo se rano u velikoj većini kajkavskih govora ukida opreka po kvantiteti iza naglasaka. Sustav je imao inventar od tri naglasaka: jedan kratak — ˘ (') (silina na kratkom silabemu) i dva duga — ˘ (circumfleks, silazni) i ˘ (akut, uzlazni).

Naglasak ˘ odgovara praslavenskom circumfleksu, metatonijskom circumfleksu (v. t. 1.9.) te duljenju u tipu *vôlja*, *lêd*, *nôs* i u kontrakcijama gdje je prvi vokal sažete skupine imao silinu (tip *znâješb* → *znâš*).

Naglasak ˘ odgovara novom praslavenskom akutu (v. 1.9.) a dobiven je i u kontrakcijama gdje je drugi vokal imao silinu (tip *ne xor'êšb* → *nêčeš* i povlačenjem akcenta s poluglasa u slabom položaju na dug slog (tip *pôr*).

Naglasak ˘ na mjestu je svakog kratkog neproduženog naglasaka (naglašenog sloga) (*ôko*, *čelo*, *nôsîšb*), na mjestu praslavenskog akuta (*lîpa*) i pri prenošenju siline s poluglasa u slabom položaju na kratki slog (*pôp*).

2.8.1. U ranom razvitku kajkavštine došlo je već i do njezinoga prvoga grananja, cijepanja narječja na manje jedinice. Spomenuto je naprijed da su kajkavštinu sjekle dvije od najstarijih izoglosa na JZ (*o* ~ *oi*) u I sg *a*-deklinacije te *j* ~ *š* od **d'*). Izofona **d'* uzimana je u obzir pri klasifikaciji kajkavskih govora, upravo je ona bila, zajedno s *č*, *ć* ~ *č'* osnovni kriterij pri podjeli kajkavštine na tri dijela (Lukjanenko, Belić). Međutim, ona zbog navedenih razloga nije pogodna za osnovnu podjelu kajkavštine.

Najbitniji kriterij za klasifikaciju kajkavskih govora, za osnovnu podjelu kajkavštine, jest pojava, odnosno različit razvoj u prozodiji, koji se mora stavljati u vrijeme formiranja osnovne kajkavske akcentuacije, dakle u samo doba izdvajanja kajkavštine kao posebne jedinice. To je pojava unakrsne metatonije kajkavskih osnovnih dugih naglasaka, circumfleksa i akuta (i s njim istodobno unakrsno pomicanje siline na kratkim slogovima) na sjeveroistoku kajkavskoga područja. S tom izotonom može se povezati regresivno pomicanje siline s medijalnog metatonijskog circumfleksa na jugoistoku, koje ne mora biti istovremeno. Povezivao ih je

već Ivšić, koji ih je i otkrio, i koji je prema njima podijelio kajkavštinu na tri dijela: na skupinu koja čuva starije stanje (njemu je to I, odnosno konzervativna skupina), skupinu s unakrsnom metatonijom (IV, mlađa revolucionarna skupina), i skupinu s regresivnim pomicanjem siline s medijalnog cirkumfleksa (III, revolucionarna skupina). U II. skupinu Ivšić je svrstao govore s čakavskom osnovom, koji nemaju metatonijskog cirkumfleksa. Gorskokotarske govore nije unio u klasifikaciju.

2.8.2. Već je Ivšić uočio u jednom govoru (D. Mosti kod Novigrada Podravskeg) akcentuaciju koja ima unakrsni pomak naglasaka na kratkim slogovima, ali bez unakrsne metatonije cirkumfleksa i akuta, no nije ju uzeo u obzir pri klasifikaciji. Kako sam u svojim istraživanjima ustvrdio da takvi govori zauzimaju veće kompaktno područje, u sjevernoj Moslavini, a ima ih također na Bilo-gori i u Podravini, trebalo im je odrediti mjesto prema Ivšićevoj klasifikaciji. Zaključio sam da odgovaraju po rangu ostalim Ivšićevim osnovnim skupinama. (Sam Ivšić nije tu akcentuaciju obuhvatio ni jednom od svojih skupina.)

Kasnije je načinjena klasifikacija (Brozović) koja osim Ivšićevih kriterija djelom uzima u obzir i konzonantski razvoj, raniju Lukjanenkovu podjelu, ali samo tako što je Ivšićeva I. skupina južno od Save podijeljena na dva dijela. Ako želimo biti dosljedni, trebalo bi onda tu skupinu podijeliti po istom kriteriju i sjeverno od Save.

2.8.3. Druge su prozodijske pojave mlađe, ali zbog strukturnih razloga imaju veliku važnost u klasifikaciji. Pri podjeli kajkavskoga narječja na dijalekte (Lončarić 1982) one su uzete u obzir. Za tu podjelu mogao bi se kao kriterij uzeti i progresivni pomak siline sa starijih dugih naglašenih slogova, jer će biti star, ali je uzet samo kao kriterij za podjelu na poddijalekte (Lončarić 1985).

Cijepanje kajkavskoga područja po različitoj kontinuantu ϱ mlađe je od prvih prozodijskih pojava koje su podijelile kajkavštinu, ali je starije od ukidanja opreka po tonu i kvantiteti. Po kontinuantu ϱ Junković je podijelio kajkavštinu, odnosno panonsku skupinu (koja po njemu obuhvaća i panonske slovenske govore i neke slavonske staroštokavske govore) na *panonski južni*, gdje je vrijednost kontinuantu ϱ uža od kontinuantu etimološkoga o (dakle ϱ), i na *panonski sjeverni*, gdje je njezina vrijednost šira (ϱ). Kako je zbog kasnijeg razvoja zatamnjeno prvotno stanje, za klasifikaciju suvremenih govora ta je izoglosa manje pogodna od prozodijskih pojava. Dalji razvoj kontinuantu $\varrho = \text{ʃ}$ uzet je kao kriterij pri podjeli dijalekata na poddijalekte.

2.9.1. Spomenuto je da su kajkavsko područje dijelile i druge tipične kajkavske pojave, kajkavska jednačenja $\varrho = \text{ʃ}$ i $\text{ě} = \text{ə}$. Starije jednačenje $\varrho = \text{ʃ}$ nije zahvatilo zapadne međimurske govore, od Čakovca na zapad, neke krajnje zagorske govore i neke goranske govore. Pri klasifikaciji bi se ta izoglosa mogla uzeti u obzir pri podjeli međimurskoga dijalekata na poddijalekte, a eventualno i u goranskim govornima.

Jednačenje $\text{ě} = \text{ə}$ nije zahvatilo jugozapadne govore, u Plješivičkom i Žumberačkom prigorju, Pokuplju, govore na krajnjem sjeverozapadu kajkavskog područja u Međimurju i goranske govore te rijetke govore na Bilo-gori i u Podravini. Ta je izoglosa uzeta kao kriterij pri podjeli na dijalekte i po njoj je podijeljena Ivšićeva I. skupina na dva dijalekata (osim međimurskih i zagorskih gornjosutlanskih govora, koji su dobili rang dijalekata po drugim kriterijima). To je pouzdaniji kriterij od konzonantskoga. Mogao bi se također primijeniti u Međimurju, ali iz praktičnih

razloga — dobile bi se premale jedinice — nije primijenjen kao kriterij pri podjeli na dijalekte (Lončarić 1981).

2.9.2. Diftongizacija jata i poluglasa u dugom slogu, također zbog različitog toka izoglosa i raznovrsnih područja koja zauzima neki razvitak, također nisu pogodni za podjelu na idiome viših rangova, dijalekte, već se mogu uzeti za podjelu na skupine govora i eventualno za poddijalekte.

3. Na temelju prikazanog razvitka do XV. st. dobiveno je stanje kajkavskoga narječja kakvo je uglavnom, s manjim izmjenama, i danas. Grananjem su stvoreni svi glavni dijalekti i glavne skupine. Tada, dolaskom Turaka i ratova s njima, dolazi do velikih migracija i velikog gubitka zemljišta na jugu i jugoistoku. Odlaskom Turaka, iz Moslavine polovicom XVII. st. i iz cijele Slavonije krajem toga stoljeća, dolazi do manjeg, ponovnog naseljavanja kajkavaca na području koje je bilo pod Turcima. Miješanjem raznih kajkavskih tipova u tim previranjima i pod utjecajem novoštokavaca stvaraju se novi govorni tipovi, među njima i skupina kojoj se može dati status osnovnih Ivšićevih skupina (sjevernomoslavački govori, odnosno sjevernomoslavački dijalekt). Međutim, to više nije predmet ovog razmatranja.

3.2. Prema izloženom, u razvitku kajkavštine mogu se utvrditi dva velika prijelomna razdoblja, jedno oko X. st. i drugo u XV/XVI. st. Prvo je karakterizirano velikim promjenama u strukturi i formiranjem kajkavštine kao posebne jedinice, ali i velikim gubitkom zemljišta na sjeveru od današnjeg područja, dakle izvanjezičnim događajima.¹⁵ Drugo je takvo razdoblje XV/XVI. st., karakterizirano uglavnom izvanjezičnim razlozima. Ta dva prelomna trenutka dijele razvitak kajkavštine u tri razdoblja:

1. do X. st., kada kajkavština još nije izdiferencirana u okviru zapadnog dijela južnoslavenskog prajezika;

2. od X. do XV., st., s dva podrazdoblja:

a) do XII. st., kada je izdvojena kao posebna jedinica hrvatsko-srpskog jezika;
 b) od XIII. do XV. st., kada se dalje razvija, granâ, tako da je do XV. st. formirana kao narječje gotovo sa svim dijalektima i glavnim tipovima koji i danas postoje;

3. od XVI. st. do danas, s dva podrazdoblja:

a) do kraja, odnosno polovice XVII. st. (različito s obzirom na pojedine dijelove kajkavskog narječja na istoku); u tom podrazdoblju kajkavština gubi mnogo na zemljištu, i to na jugu, jugoistoku i posebno na istoku u Slavoniji;

b) od XVII/XVIII. st. do danas; manji dio izgubljenog zemljišta na istoku kajkavština ponovno zadobiva a miješanjem različitih kajkavskih tipova i pod utjecajem novoštokavštine formiraju se novi govorni tipovi (među njima prilično velika skupina u sjevernoj Moslavini, Podravini i na Bilo-gori—»sjevernomoslavački« dijalekt, Lončarić 1982).

¹⁵ Da su u Panoniji sjeverno od današnjeg južnoslavenskog, upravo hrvatsko-srpskoga područja bili prije prekida veze sa zapadnoslavenskim područjem također, barem većim dijelom, govori južnoslavenskog tipa — možemo zaključiti ne samo zbog načela da odmah nakon jednog tipa normalno ne dolazi posve drukčiji, već to možemo zaključiti i po tom što današnji srednjoslovački govori imaju dosta južnoslavenizama. (Zbog toga se smatra da su u osnovi zapravo južnoslavenski.) Naravno, sjeverno od današnjeg kajkavskog područja bili su govori koji su bili najsirođniji prakajkavskim govovima, tj. govovima iz kojih se razvilo kajkavsko narječje.

LITERATURA

Ovdje nije moguće donijeti svu literaturu koja se odnosi na kajkavsko narječje, već se navode samo oni radovi koji se posebno bave problematikom koja se obrađuje u raspravi, odnosno koji se citiraju. Za ostalu literaturu upućujem na ove radove: Ivšić 1936, Hraste 1956, Junković 1972, Šojat 1982, Lončarić 1984.

Kratice publikacija i izdavača

ANUBH — *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*

AR — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU. I—XXIII.

Archiv — *Archiv für slavische Philologie*. Berlin.

FF — *Filozofski fakultet*

Fonološki opisi — *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslavenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: ANUBH, 1981.

G — *godišnjak*

HDZ — *Hrvatski dijalektološki zbornik*. Zagreb: JAZU.

JAZU — *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti*. Zagreb.

JF — *Južnoslovenski filolog*. Beograd.

OJ — *Onomastica jugoslavica*. Zagreb.

R — *radovi*

RIJ — *Rasprave Instituta za jezik/Zavoda za jezik*. Zagreb.

ANU — *Srpska akademija nauka i umjetnosti*

SDZ — *Srpski dijalektološki zbornik*. Beograd.

SNE — Stanojević, *Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd, I—IV.

SR — *Slavistična revija*. Ljubljana.

WSJ — *Wiener slavistisches Jahrbuch*. Wien.

ZFL — *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*. Novi Sad.

Arumaa, P. — 1964: *Urslavische Grammatik*. I. Heidelberg, 218.

Barac-Grum, V., Finka, B. — 1967: O prikupskim govorima oko Vukove Gorice. *Ljetopis JAZU LXXI*, 315—324.

Belić, A. — 1901: Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplifikativ-suffixe. *Archiv XXIII*, 134—206; XXVI, 321—357.

——— 1908: O srpskim ili hrvatskim dijalektima. *Glas SANU*, LXXVIII, 60—164.

——— 1911: *Akcentatske studije*. Beograd, 209.

——— 1924: Prilozi istoriji slovenskih jezika, II. Uzajamni odnosi među srpskohrvatskim slovenačkim jezikom. *JF IV*, 10—20.

——— 1929: Južnoslovenski jezici. *SNE II*, 214—215.

——— 1951: Iz srpskohrvatske akcentologije i dijalektologije. *JF XIX*, 117—131.

——— 1960: Fonetika, Osnovi istorije srpskohrvatskoga jezika I. Beograd, 1—172.

Berneker, E. — SEW: *Slavisches etymologisches Wörterbuch I—II*. Heidelberg 1908—1913.

Bernštejn, B. S. — 1961: *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskih jazykov*. Moskva, 350 + karte.

Bezlaj, F. — ES: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana, I (A—J) 1977, XXX + 235; II (K—O) 1982, 265.

Birnbaum, H. — 1986: Weitere Überlegungen zur Frage der Urheimat der Slaven. *Zeitschrift für slavische Philologie*. XXVI, 19—45.

Bošković, R. — 1936: Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičnoj zajednici. *JF XV*, 1—154.

(Prikazi: A. Belić, *JF XV*, 323—246; E. Barić, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XVII*, 318—328; A. Vaillant, *Revue des Etudes slaves XVIII*, 136—139.)

Brabec, I. — 1961: Izvještaj o istraživanju govora u Pokuplju. *Ljetopis JAZU XLV*, 321—331.

——— 1972: Hrvatski govori u Banatu. *Ljetopis JAZU LXXVI*, 257—260.

Bratanić, B. — 1951: Uz problem doseljenja Južnih Slavena. *RFF Zadar*, I, 221—250.

Brozović, D. — 1959/60: O važnosti baltičkih jezika za slavistiku, osobito za našu dijalektologiju. *Jezik VIII*, 3—4, 111—124.

——— 1960: O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata. *ZFL III*, 68—88.

——— 1963a: O S. Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu. *Ivšićev zbornik*. Zagreb, 25—36.

——— 1963b: O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. *Filologija IV*, 45—56.

- 1969: Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja. *Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slavena. Centar za balkanološka istraživanja IV*, 129—140.
- 1970: Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog područja. *Radovi FF, Zadar VIII (V)*, 5—32.
- Bulachovskij, L. — 1927: Die Intonation des slavischen Supinum. *Zeitschrift für slavische Philologie IV*, 69—83.
- Dickenmann, E. — 1966: *Studien zur Hydronomie des Savesystems*, I—II. Heidelberg.
- Dobrovsky, J. — 1885: *Perepiska. Pis'ma Dobrovskoga i Kopitara v povremenom porjadke*. (Uredio V. Jagić) Sanktpeterburg.
- Dybo, V. A. — 1982: O nekatoryh akcentologičeskikh izoglossah slovensko-kajkavskoj jazykovoju oblasti. *HDZ VI*, 101—134.
- Finka, B. — 1974: Gorskokotarska kajkavština u našem dijalekatskom mozaiku. *Kajkavski zbornik. Zlatar*. 29—43.
- Finka, B., Sojat, A. — 1973: Karlovački govor. *HDZ III*, 77—150.
- 1973b: Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca. *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU u Vinkovcima III*, 1—131.
- Florinski, T. D. — 1895: *Lekcii po slavjenskomu jazykoznaniju*, I. Kiev.
- Garde, P. — 1976: *Historie del'accentuation slave*. 1—525.
- Hadrovics, L. — 1985: *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Köln, Wien. 1—591.
- Hamm, J. — 1934: *Matija Petar Katančić, njegova djela i njegov život*. Zagreb (dizertacija, rukopis).
- 1949: Štokavština Donje Podravine. *Rad JAZU CCLXXV*, 1—70.
- 1962: Zur Periodisierung der südslavischen Sprachen. *WSJ IX*, 5—31.
- Hraste, M. — 1956: Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskog jezika. *HDZ I*, 387—479.
- 1957: O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj. *Filologija I*, 59—76.
- 1958: Značaj zapadnog štokavskog govora za istoriju i dijalektologiju srpskohrvatskoga jezika. *JF XXIII*, 77—81.
- Ivić, P. — 1957: Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku. *Godišnjak FF Novi Sad II*, 159—184.
- 1958: *Die serbokroatischen Dialekte*. s-Gravenhage. 325+karta.
- 1958b: Osnovnye puti razvitija serbochorvatskogo vokalizma. *Voprosy jazykoznanija VII*, 3—20.
- 1959: Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum. *Phonetica III*, 23—38.
- 1959: O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima. *Godišnjak FF, Novi Sad IV*, 189—215; *V (1960)* 75—97.
- 1961: Broj prozodijskih mogućnosti u riječi kao karakteristika fonoloških sistema slovenskih jezika. *JF XXV*, 75—113.
- 1963: O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata. *Književnosti i jezik I*, 25—37.
- 1964: Phonologische Bemerkungen zur historischen Sprachgeographie. *WSJ XI*, 105—113.
- 1965: Glavne linije razvoja prozodijskog sistema u srpskohrvatskom jeziku. *Studia z filologii polskiej i slowiańskiej*. Warszawa. 129—144.
- 1966: Fonološki aspekt genetičkog odnosa između štokavske, čakavske i kajkavske dijalekatske grupe. *Orbis scriptus*. München, 375—384.
- 1966b: Perioden in der Struktur des Serbokroatischen. *Welt der Slaven XI*, 32—34.
- 1968: Razvoj principa distribucije fonema u srpskohrvatskom jeziku. *Književnost i jezik II*, 13—32.
- 1973: Hijerarhija srodstva među jezičkim i dijalekatskim tipovima na slovenskom jugu. *Referati za VII međunarodni kongres slavista u Varšavi*. Novi Sad. 15—38.
- Ivić, S. — 1911: Prilog za slavenski akcenat. *Rad CXLVII*, 133—200.
- 1913: Današnji posavski govor. *Rad CXCVI* 124—254.
- 1936: Jezik Hrvata kajkavaca. *Ljetopis JAZU XLVIII*, 47—195.
- 1951: Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike. *Zbornik radova FF I*. Zagreb. 359—376.
- 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb. 434.
- 1971: *Isabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München. 798.
- Jagić, V. — 1865: Porovnaní kajkavčiny, čakavčiny a štokavčiny. *Slovník naučný Riegera IV*, 303—304. V Praze.

- 1995: Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. *Archiv* XVII, 47—87.
- 1910: *Istorija slavjanskoj filologiji*. Petrograd. VIII+961.
- Jaksche, H. — 1962: *Slavische Akzentuation*, II. *Slovenisch*. Wiesbaden. 131.
- Jurančić, J. — 1973: Nekaj značilnosti panonske leksike. *Studije o slovstvu in jeziku*, 94—112.
- 1982: O jeziku in priimkam na obeh straneh slovensko-hrvaške meje v negdanji Panoniji. *Ož IX*, 217—228.
- Kniezsa, I. — 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, I, 582; II, 583—1043. (Dodatak I. dijelu: Die slavischen Lehnwörter im Ungarischen).
- Kolarič, R. — 1956: Središka govornica i spodnjeprleški govor. *SR IX*, 162—170.
- 1958: Periodizacija razvoja slovenskega jezika. *SR XI*, 69—77.
- Kos, M. — 1939: Salzburška posest v štajerskem Podravlju. *Srednjeveški urbarji za Slavenijo I*, 7—20. Ljubljana.
- Kranzmayer, E. — 1944: *Die deutschen Lehnwörter in der slovenischen Volkssprache*. Ljubljana. 48.
- Kunstmann, H. — 1982: Über den Namen der Kroaten. *Die Welt der Slaven*, XXVII, 131 ff.
- 1984: Über die Herkunft der Polen vom Balkan. *Die Welt der Slaven*, XXIX, 295. ff.
- Kurylovicz, J. — 1968: *Indogermanische Grammatik*, II. *Akzent, Ablaut*. Heidelberg.
- Junković, Z. — 1972: Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. *Rad JAZU CCCLXIII*, 1—229.
- 1977: Parenté et Affinité en Dialectologie. *Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice*. XXVIII, 9—23.
- 1982: Dioba kajkavskih govora: porodice, tipovi i savezi. *HDZ VI*, 191—216.
- Leková, I. — 1937: Otnošenie na srédnoslovaški kámá južnoslavjanskata ezikova grupa. *Spisanie na Bolgarska akademija na naukite*. LV, 323—ff.
- Lenček, R. L. — 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus (Ohio). 369.
- Prikaz: M. Biggins, M. Hladnik, *Jezik in slovstvo XXI*, 37—40.
- Logar, T. — 1958: Dialektološke študije, X. Belokranjski govori. *SR XI*, 145—155.
- Lončarić, M. — 1977: O sustavima u dijalektologiji. *Prilozi VIII. kongresu jugoslavenskih slavista*. Zagreb, 35—56.
- 1982: Prilog podjeli kajkavskoga narječja (s kartom kajkavskoga narječja). *HDZ VI*, 237—246.
- 1984: Kajkavsko narječje u svjetlu dosadašnjih proučavanja. *RIJ X—XI*, 281—295.
- 1985a: Govor pregradskog kraja. *Kaj 2—3/XVIII*, 43—54.
- 1985b: Toponimi u osvjetljivanju predmigracijskog jezičnog stanja u Slavoniji. *Zbornik refereta i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*. Sarajevo, 95—101.
- 1986: Jezični odnosi u karlovačkom Pokuplju i Beloj Krajini. *Etnološka tribina IX*, 11—22.
- Lubaš, W. — 1971: *Słowotwórstwo połudnosłowiańskich nazw miejscowych sufiksami -ci, -ovci, -inci*. Katowice. 201+2 karte.
- Lüdtke, H. — 1959: Das prosodische System des Urslavischen und seine Weiterentwicklung im Serbokroatischen. *Phonetica IV*. Suppl. 125—156.
- Ljapunová, B. — 1924: Rodstvenija svjazi slověncevǎ sǎ serbami i xorvatami. *JF IV*, 29—43.
- Małecki, M. — 1930: Przegląd słowiańskich gwar Istriji. Kraków. 160+6 mapa.
- Mareš, F. V. — 1969: *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*. Köln, Wien.
- Margulies, A. — 1926: Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung. *Archiv XL*, 197—222.
- Meillet, A. — 1924: *Le slave commun*. Paris.
- Melich, J. — 1911: Die Herkunft der slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache. *Archiv XXXII*, 92—116.
- Miklošič, F. — 1852: *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. 518.
- Moguš, M. — 1971: *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb. 100.
- 1977: *Čakavsko narječje*. *Fonologija*. Zagreb, VII+103+karta.
- Nahtigal, R. — 1952: *Slovanski jeziki*. Ljubljana. XXIV+326.
- Neweklowsky, G. — 1978: *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Wien. 376—52 karte.
- 1982: Rise and Loss of Tone in Western South Slavic. *Makedonski jazik*, XXII—XXIII, 541—549.
- 1987: Lexikalische Übereinstimmungen im nordwestlichen Südslavischen. *SR XXXV*, 187—210.
- Novak, V. — 1973: Prekmurske rokopisne pesmarice. *Jezik in slovstvo*, XIX, 212—217.
- Oblak, V. — 1894: Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen. *Archiv XVI*, 153—197.

- Pauliny, E. — 1963: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava. 358.
- Pavičić, S. — 1920: O govoru u Slavoniji do ratova s Turcima i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. *Rad JAZU CCXXII*, 194—269.
- 1953: *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*. 356+5 k.
- Peco, A. — 1971: *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd. 180+prilozi.
- 1978: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd. VIII+202.
- Polívka, J. — 1898: Jihoslované. Jazyk srbo-chorvatský. *Slovník naučný Ottov*. XIII, 397—403. V Praze.
- Pomianowska, W. — 1969: Rázlike u pogledu tvorbe reči u nazivima nosilaca zanimanja u južno-slovenskim dijalektima. *ZFL XII*, 25—41.
- 1970: *Zróznicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych*. (Prace językoznawcze 58). Wrocław, Warszawa, Kraków. 262.
- Popović, I. — 1960: *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden. 686.
- Ramovš, F. — 1929: Slovenački jezik. *SNE IV*, 192—208.
- 1932: Über die Stellung des Slovenischen im Kreise der slavischen Sprachen. *Mélanges de philologie offertes a M. J. Mikkola*. Helsinki.
- 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika*, VII. *Dialekti*. Ljubljana. 204+karta.
- 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana. VIII+264+14 karata.
- 1951: Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma. *SR IV*, 1—9.
- Rešetar, M. — 1891: Die Čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen. *Archiv XIII*, 93—109, 161—199.
- 1907: *Der štokavische Dialekt*. Wien. 319+karte.
- 1909: Zur Frage über die Grupierung der serbokroatischen Dialekte. *Archiv. XXX*, 597—625.
- Ribarić, J. — 1940: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluostrvu Istri. *SDZ IX*, 207.
- Rigler, J. — 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *SR XIV*, 25—78.
- 1976: Junkovičeva kajkavska teorija in slovenščina. *SR XXIV*, 437—464.
- Sekereš, S. — 1967: Klasifikacija slavonskih govora. *ZFL X*, 133—145.
- 1974: Govor slavonske Podravine. *ZFL XVII/2*, 125—171, *XVIII/1*, 185—221.
- 1977: Akcenatske zone slavonskoga dijalekta. *ZFL XX/1*, 179—203.
- Skok, P. — ER: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV. Zagreb, 1972—1974.
- 1928: Slovenačko-hrvatsko-kajkavska paralela u porodičnim imenima. *Časopis za slovenski jezik, književnost i zgodovino* (Ljubljana) VII, 155—156.
- Sköld, H. — 1925: Ungarische Endbetonung. *Lunds Universitets Årsskrift XX*.
- Slawski, F. — 1955: Ugrupowanie języków południowosłowiańskich. *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*. (Wrocław-Kraków), XIV, 103—111.
- 1962: *Zarys dialektologii południowosłowiańskiej*. Warszawa. 252+5 karta.
- 1956: Vzaimootnošenijata meždu južnoslavjanskite ezici. *Bălgarski ezik* (Sofija) VI, 101—104.
- Stang, K. — 1957: *Slavonic accentuation*. Oslo.
- Stanislav, J. — 1948: *Slovenski juh v strédoveku* I—III. Sv. Martin.
- Stankiewicz, E. — 1986: *The Slavic Languages Unity in Diversity*. 472. Berlin, New York, Amsterdam.
- Stender-Petersen, A. — 1927: *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*. Göteborg. (Nachdruck: Hildesheim, New York 1974).
- Striedter-Temps, H. — 1958: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden. 225.
- 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden. 256.
- Šimunović, P. — 1970: Dijalekatske značajke buzetske regije. *Istarski mozaik* (Pula) VIII/5—6, 35—39.
- 1976: Takozvana buzetska kajkavština. *Istra* (Pula), 41—44.
- Šojat, A. — 1966: O knjizi »Jezik« i o kajkavskom narječju. *ZFL IX*, 208—211.
- 1981: Čakavske osobine u jugozapadnim kajkavskim govorima. *HDZ V*, 151—168.
- 1982: Pregled rada na istraživanju i obrađivanju kajkavskog narječja u poslijeratnom razdoblju. *HDZ VI*, 9—18.
- Težak, S. — 1957: O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca. *Ljetopis JAZU LXII*, 418—423.
- 1981: Dokle je kaj prodro na čakavsko područje. *HDZ V*, 169—202.
- Trubačev, O. N. — 1982: Jazykoznanie i etnogeneza slavjan. Drevnie slavjane po dannym etimologii i onomastiki. *Voprosy jazykoznanija* IV, 10—26; V, 3—17.

- 1984: Jazykoznanie i etnogeneza slavjan. *Voprosy jazykoznamija* II, 15—30; III, 3—17.
 Vermeer, W. R. — 1979: Innovations in the Kajkavian dialect of Bednja. *Dutch Contributions to the Eighth International Congress of Slavists* (Lisse), 347—381.
 —— 1979b: Proto-slavonic *u in Kajkavian. *ZFL* XXII/1, 171—176
 —— 1982: Raising of *ě and loss of the nasal feature in Slovene. *ZFL* XXV/1, 97—120.
 Zima, L. — 1887: *Njekoje, većinom sintaksičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb. 1—342.

ZUSAMMENFASSUNG

FRÜHE ENTWICKLUNG DES KAJKAVISCHEN

In der Abhandlung werden zuerst die wichtigsten Isoglossen im westlichen Teil des süd-slawischen Raums besprochen, besonders im Bereich des heutigen Kajkavischen und an der Grenze mit dem Slovenischen. Auf Grund dessen wird die Teilung des sprachlichen Kontinuums in diesem Bereich von der Zweiteilung in zwei Einheiten — Protoslovenische und Protokroatisch-serbische — bis zum Formieren des Kajkavischen als Dialektgruppe (*narječje*) verfolgt.

Es wurde festgestellt, dass das Kajkavische sehr früh als eine besondere sprachliche Einheit gesondert wurde, gegen X. Jh., ungefähr zur selben Zeit als sich auch das Slovenische von dem übrigen Teil des südslawischen Westens gesondert hat.

In der Entwicklung des Kajkavischen unterscheidet man drei Perioden, die durch zwei Umbrüche in der Entwicklung, gegen X. und XV/XVI. Jh., bedingt wurden, und zwar:

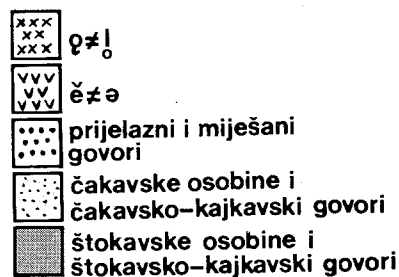
1. bis zum X. Jh., wann es ein Teil des westlichen Teiles des Südslawischen war (zur Ende dieser Periode verlor das Kajkavische im Norden sehr viel am Boden);
2. vom XI. bis zum XV. Jh., in der die kajkavische Dialektgruppe fast völlig gebildet wurde;
3. vom XVI. Jh. bis heute, mit zwei Unterperioden: a) bis Ende des XVII. Jh., wann es sehr viel am Boden, im Südosten und besonders im Osten, verloren hat, und b) vom XVII/XVIII. Jh. bis heute, als es etwas vom Verlorenen wieder bekommen hat und wann durch Mischung von verschiedenen kajkavischen Typen und unter dem Einfluss des Neuštokavischen neue Sprachtypen, darunter eine ziemlich grosse Gruppe im Nordosten, gebildet wurden.

KARTA KAJKAVSKOGA NARJEČJA

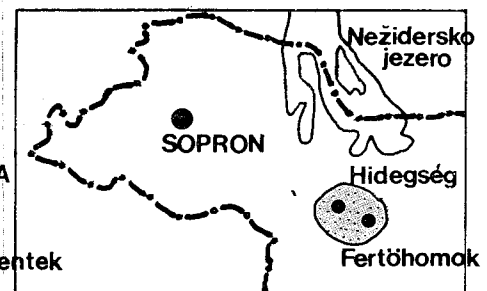
Dijalekti

Govori i osobine

KAJKAVSKI GOVORI U Z. MAĐARSKOJ

KAJKAVSKI GOVORI U BANATU I RUMUNJSKOJ

